„Tmavé jeho oči doslova fascinují“

*Cesta českých kulturních pracovníků a novinářů
do Německa a Holandska v září 1940*

Jiří Křesťan

Národní archiv, Praha

*Oh bože, bojím se tvé smrti,
proč bych lhal,
té černé dámy, která odevzdá mi
tvůj rozsudek
a rozmete můj žal,
i mé tělo, v němž jsem bděl a spal.*

*Bojím se smrti tvé, jež v nic mě zamotá,
a ještě víc se bojím života.*

(Josef Hora, asi 1941)¹

„Jaká hanba, jaká neuvěřitelná hanba. – – – Jaký pláč a jaké kletby se dnes asi rozléhají republikou. (...) Připadal jsem si strašně ubohý, provinilý, uražený.“² Uvedená slova se nevztahují k letům okupace, ale pojí se s dobou těsně předcházející. Herec Zdeněk Štěpánek, bývalý legionář, si vybavoval, co cítil, když byl – údajně

1 Bezejmenná báseň z Horovy pozůstalosti je přetištěna v publikaci: MOURKOVÁ, Jarmila: *Josef Hora: Studie s ukázkami z díla*. Praha, Melantrich 1981, s. 270.

2 ŠTĚPÁNEK, Zdeněk: *Herec: Vzpomínky národního umělce Zdeňka Štěpánka*. Praha, Mladá fronta 1964, s. 217.

na přání prezidenta Edvarda Beneše – donucen oznámit v rozhlasu přijetí potupných podmínek mnichovské konference v září 1938, odstoupení pohraničí... Dominance mocného souseda se stala realitou všedních životů lidí.

Vedle bojů na frontách probíhal úporný zápas o myšlení lidí. Výpovědi očitých svědků o životu v Německu náležely k důležitým prostředkům ovlivňování veřejného mínění. Okupační režim usiloval o propagaci poměrů v Říši. Přímá svědectví byla zprostředkována tiskem a rozhlasem, šířila se ale i spontánně mezi lidmi. Analýza výpravy českých kulturních pracovníků a novinářů do Německa a Holandska v září 1940,³ která náležela k nejvýznamnějším akcím svého druhu, umožní nahlédnout do mechanismu organizace podobných podniků a pochopit záměry strůjců, prožít dojmy účastníků zájezdu i zápas o jejich využití ve sdělovacích prostředcích. Zamysleme se nad tím, zda lze vyložit vztah organizátorů výletu a jeho účastníků jednoduchou dichotomií „oni – my“. Šlo o konflikt moci a svědomí, anebo docházelo k prolínání dobových diskurzů? Zvláštní pozornost budeme věnovat spisovatelům: Jak na ně dopadl prožitek zájezdu? A jak své prožitky artikulovali?

Až do zlomu v průběhu druhé světové války, symbolizovaného porážkou wehrmachtu u Stalingradu na počátku roku 1943, byly oddělením pro kulturu Úřadu říšského protektora pořádány „poznávací“ výpravy z Protektorátu Čechy a Morava. Německý historik Volker Mohn se dopočítal celkem dvanácti podobných „jízď“, uskutečněných po 15. březnu 1939.⁴ První z nich proběhla hned v dubnu 1939, kdy se patnáctičlenná skupina z protektorátu zúčastnila oslav padesátých narozenin Adolfa Hitlera. Další výpravy směřovaly do Německa, ale také na území dobytá německou armádou – do Francie, Belgie, Holandska, Lucemburska, Polska a na území Sovětského svazu. Všechny výpravy byly pořádány podle jednotného schématu. Účastnili se jich spolu s kolaboranty také lidé, kteří se těšili autoritě v kulturních kruzích. Kromě demonstrace moci se dostalo účastníkům zájezdů apolitických společenských zážitků. A v neposlední řadě – zúčastnění byli nuceni po návratu podat svědectví, jež bylo konformní vůči nacistické propagandě.

Delegaci kulturních pracovníků a novinářů z protektorátu vedené ministrem lidové osvěty Emanuelelem Moravcem se v prosinci 1942 dostalo cti, že se v bytě státního tajemníka Leopolda Gutterera její členové setkali s říšským ministrem lidové osvěty a propagandy Josephem Goebbelsem. Po Moravcově boku tehdy stáli spisovatel František Kožík, herec Vlasta Burian nebo Václav Fiala, ředitel agentury Centropress. Posledně uvedený patřil i ke sledované výpravě v září 1940, jejíž účastníci rovněž mohli pohlédnout do očí charismatického ministra. František Kožík se

3 O výpravě v září 1940 psal jako jeden z prvních Tomáš Pasák v knize *Pod ochranou Říše* (Praha, Práh 1998, s. 245–248). Srv. též KOSATÍK, Pavel: Čeští umělci jedou za Goebbelsem do říše. In: *Týden*, roč. 12, č. 35 (29.8.2005), s. 62 n. Dostupné z: <http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2005101057>; BEER, Lukáš: České dojmy z Říše: Výprava českých umělců a novinářů do Německa a Holandska. In: *Náš směr: Magazín pro českou národní politiku a moderní historii* [online], 11.09.2010. [Cit. 2020-10-20.] Dostupné z: <http://nassmer.blogspot.cz/2010/09/ceske-dojmy-z-rise.html>.

4 MOHN, Volker: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu: Koncepce, praxe a reakce české strany*. Praha, Prostor 2018, s. 103.

pak zúčastnil na jaře 1943 také poslední, poněkud specifické cesty – mezinárodní výpravy spisovatelů na místo katyňského masakru.⁵

Pozvání, jež nebylo radno odmítnout

Když začaly koncem srpna 1940 docházet pozvánky k cestě do říše, jejich adresáti netušili, že ve stejné době se vedla ve špičkách nacistické strany (NSDAP) a SS diskuse o osudu českého národa. Všichni účastníci debaty se shodli na tom, že českomoravský prostor musí být germanizován. Lišili se v názorech, jakými metodami a v jakém časovém výhledu toho má být dosaženo. Na konci srpna 1940 putovaly do Berlína dva rozklady, určené Adolfu Hitlerovi. Jeden byl signován říšským protektorem Konstantinem von Neurathem, druhý podepsal státní tajemník při Úřadu říšského protektora Karl Hermann Frank.⁶ Poněvadž okamžité vysídlení Čechů jako „nejdokonalejší řešení“ nebylo z praktických důvodů možné, navrhovala se asimilace části národa, doprovázená na druhé straně „odvržením“ těch Čechů, kteří jsou nepřátelsky naladěni proti říši nebo vůči nimž jsou „rasové výhrady“. Frank tvrdil, že „nesmiřitelnými“ Čechy jsou ti, jimž se dařilo dobře za první republiky, zejména pak „značná část přebujelé inteligence“. Mínil však, že mezi inteligencí existuje vrstva, jež „i za Československa měla pochybnost o udržitelnosti zřízení z roku 1918“. Soudil, že tuto vrstvu lze získat. Masy rolníků, dělníků a maloměstanstva prý nemají vyvinuté národní cítění a „půjdou za šikovným německým vedením, pokud ustane intelektuální ponoukání“.⁷

O návrzích na řešení české otázky, s nimiž nakonec vyslovil při přijetí Neuratha a Franka 23. září 1940 souhlas Vůdce,⁸ se dověděl jeden účastník výletu v září 1940 – diplomat Hubert Masařík. V závěru výpravy mu plán germanizace prozradil v berlínském krytu za leteckého poplachu vedoucí tiskového oddělení Úřadu říšského protektora Karl Alex von Gregory, zřejmě posilněný alkoholem.⁹ Diskuse, které se odehrávaly v době přípravy a trvání cesty, pomohou přiblížit její motivy. Povšimněme si přitom přesvědčení nacistů o důležité roli inteligence v boji o myšlení lidí i snahy v jejích řadách diferencovat.

Pozvánka k cestě do říše, jež se dochovala v pozůstalosti básníka Josefa Hory,¹⁰ nese datum 27. srpna 1940, a byla tedy doručena na poslední chvíli. V některých případech byla předávána osobně – například spisovatele Josefa Knapa překvapil

5 Viz KOŽÍK, František: *Vzpomínky*. Praha, Orbis 1995, s. 211–215.

6 Srv. BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha, Prostor 2000, s. 156; ČELOVSKÝ, Bořivoj: *So oder so: Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*. Šenov u Ostravy, Tilia 2002, s. 261–264.

7 BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem*, s. 156.

8 *Tamtéž*, s. 158.

9 Viz MASARÍK, Hubert: *V proměnách Evropy: Paměti československého diplomata*. Praha, Paseka 2002, s. 335.

10 *Literární archiv Památníku národního písemnictví*, Praha (dále LA PNP), fond (f.) Josef Hora, Tisky – Dokumentace cesty do Německa, pozvánka adresovaná Josefu Horovi z 27.8.1940.

noční posel.¹¹ Jaroslav Durych byl k převzetí pozván do Úřadu říšského protektora, aby byly rovnou vyvráceny očekávané námitky.¹² Jménem říšského ministra lidové osvěty a propagandy Josepha Goebbelse volal v pozvánce všechny k výletu Karl Alex von Gregory. Prvního září potom von Gregory rozeslal účastníkům zájezdu praktické pokyny k cestě. Nejedni zvaní se pokusili omluvit, nejčastěji zdravotními či pracovními důvody. Historik Zdeněk Kalista vzpomínal, jak „hluboce rozvrácen“ byl pozváním jeho přítel Josef Knap.¹³ Dostal žaludeční nervózu, provázející jej pak do konce života. Knap se radil s básníkem Janem Čarkem a pod vlivem jeho rozhodnutí přijmout pozvání i zpráv o tom, že pojedou Josef Hora, Josef Träger i Jaroslav Durych, a také na naléhání vystrašené manželky, se k cestě odhodlal. Šéf opery Národního divadla Václav Talich, vymlouvající se na pracovní zaneprázdněnost, byl zase k cestě donucen ředitelem Karlem Neumannem, obávajícím se, že odmítnutí by ublížilo divadlu.¹⁴ Filmař Vladimír Kabelík byl podle vlastní vzpomínky přemluven jet do říše ilegální organizací filmových pracovníků, aby „podal skupině odborný referát o současných poměrech v Německu“.¹⁵

Byla přijata pouze omluva ředitele nakladatelství Melantrich Jaroslava Šaldy, jehož zdraví bylo otřesené. Poslal za sebe syna Jaroslava.¹⁶ Jediný z pozvaných, kdo se výletu neúčastnil „bez náhrady“, byl spisovatel

Básník Josef Hora (1891–1945) byl zřejmě nejprominentnějším účastníkem cesty z řad literátů, pro mnohé reprezentoval pozitivní tradice první republiky (repro z knihy Zdeňka Kalisty Tváře ve stínu. České Budějovice, Růže 1969)

11 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále ABS), f. Vyšetřovací komise pro Národní a Lidový soud při Ministerstvu vnitra (301), svazek (sv.) 301-103-2, folio 118, výslechový protokol Josefa Knapa z 12.11.1946.

12 *Archiv hlavního města Prahy* (dále AHMP), f. Malý dekret, signatura (sign.) 36-321/1, folio 2, výslechový protokol Jaroslava Durycha před vyšetřující komisí Ústředního národního výboru hl. m. Prahy z 21.11.1946; *tamtéž*, folio 32, prohlášení Jaroslava Durycha z 26.11.1946.

13 KALISTA, Zdeněk: Josef Knap. In: KNAP, Josef: *Bez poslední kapitoly*. Praha, Torst 1997, s. 281.

14 AHMP, f. Trestní komise vyšetřovací a nalézací, sign. 36-116/1, folio 34, výslechový protokol Václava Talicha z 25.6.1945.

15 KABELÍK, Vladimír: *U mysu Dobré naděje: Vzpomínky Vladimíra Kabelíka z let okupace 1939–1945*. Praha, Druhé Vladimíra Kabelíka 1947, s. 29.

16 Viz ŠALDA, Jaroslav: *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace*. Praha, Eva 2001, s. 301 n. To, že přinesl jako syn „obět za otce“, bylo zdrojem utrpení Šaldy staršího. Po válce byl jeho synovi vyčítán aktivistický článek publikovaný po návratu z výletu (ŠALDA, Jaroslav: *Obraz Říše ve válce*. In: *České slovo* (22.9.1940), s. 2). Naposledy k osobnosti ředitele Melantrichu Šaldy srv. ŠKRABALOVÁ, Iveta: *Jaroslav Šalda – portrét titána tisku*. Praha, Academia 2016.

Vladislav Vančura. Na Gregoryho dopis podle svědectví jeho ženy Ludmily vůbec nereagoval.¹⁷ Vančura se zapojil do odboje a krátce před očekávaným zatčením žádal manželku, aby za něho neintervenovala, zejména ne „u lidí, kteří mají styky s Němci“.¹⁸ Byl popraven 1. června 1942 na kobyliské střelnici. Spisovatelovo chování, odmítající kompromis s okupační mocí, může sloužit jako etická maxima.¹⁹ K podobnému rezolutnímu „ne“ se nikdo z účastníků neodhodlal, či odhodlat z různých důvodů nemohl.²⁰

Proč právě oni?

Díky zprávě České tiskové agentury²¹ víme, kteří muži (výlet byl ryze pánskou záležitostí) se sešli 3. září 1940 před půl jedenáctou dopoledne v čekárně druhé třídy na pražském Hlavním nádraží, aby nastoupili do mnichovského rychlíku a strávili deset dní na cestách. Vlak odjížděl v 10.55 a v poledne se v jídelním voze podával oběd.²² K výčtu třiceti čtyř jmen českých kulturních pracovníků a novinářů, který byl uveden ve zprávě ČTA, doplníme ještě jedno – operního pěvce Pavla Ludikara zastihlo pozvání na dovolené v bavorských Alpách a k výpravě se připojil v Mnichově.²³ Správný počet českých účastníků (bez von Gregoryho) je tedy pětatřicet, ač se většinou uvádí čtyřiatřicet. Následující přehled účastníků zájezdu zachovává původně uvedenou strukturu delegace, odrážející záměr organizátorů:

německý vedoucí výpravy – Karl Alex von Gregory

z kruhů hudebních – Václav Talich, Váša Příhoda, Celestin Ryppl

z kruhů divadelních – Jan Bor, Jan Konstantin, Pavel Ludikar (mluvčí výpravy)

17 Viz VANČUROVÁ, Ludmila: *Dvacet šest krásných let*. Praha, Československý spisovatel 1974, s. 121. Existují i jiné verze způsobu odmítnutí pozvánky. Podle jedné se Vančura vymluvil na nemoc, podle druhé přímo odmítl. K tomu srv. BLAHYNKA, Milan: *Vladislav Vančura*. Praha, Horizont 1981, s. 310.

18 VANČUROVÁ, L.: *Dvacet šest krásných let*, s. 152.

19 K Vančurově příběhu za okupace naposledy viz KOURA, Petr: Odbojová činnost Vladislava Vančury. In: *Marginalia historica*, roč. 7, č. 2 (2016), s. 133–156; srv. též: FUČÍK, Julius: *Reportáž, psaná na oprátce: První úplné, kritické a komentované vydání*. Ed. František Janáček. Praha, Torst 2016, s. 178–180 (2. vydání).

20 Podle historika Roberta Saka pozvání ještě odmítl novinář Miroslav Rutte a pozvánku se prý nepodařilo doručit spisovateli Janu Čepovi (SAK, Robert: „Život na vidrholci“: *Příběh Bedřicha Fučíka*. Praha, Paseka 2004, s. 195). Odkud informace čerpá, neuvádí. Podle vzpomínky Zdeňka Kalisty pozvánku dostal a účast přislíbil také spisovatel Karel Nový, což však není vzhledem k „neárijskému“ původu jeho manželky pravděpodobné (KALISTA, Z.: Josef Knap, s. 281).

21 Výprava z Protektorátu do Říše a do Holandska. In: *Lidové noviny* (4.9.1940), s. 2.

22 LA PNP, f. Josef Knap, inventární číslo (inv. č.) 192, Doklady – Cesta do Německa z roku 1940, tištěný program cesty.

23 LUDIKAR, Pavel: Pozvání k cestě mě zastihlo v Ramsau... In: *Světlozor*, roč. 40, č. 38 (19.9.1940), s. 432.

za spisovatele – Jaroslav Durych, Josef Knap, Jan Čarek, Josef Träger, Václav Renč, Josef Hora, Antonín Čejka
 za výtvarníky – Karel Rélink, Jan Sokol, Janko Uprka
 za nakladatelství – Jan Hertl, Jaroslav Hampl,²⁴ Bedřich Fučík, Jaroslav Šalda ml., Jaroslav Simonides
 za film – Vladimír Kabelík,²⁵ Karel Pečený, Čeněk Šlégl
 za rozhlas – Hubert Masařík (mluvčí výpravy), Miloš Kareš
 za tisk – František Hofman, Václav Fiala, Viktor Mussik, Rudolf Procházka, Václav Crha, Karel Lažnovský, Antonín Jaromil Kožíšek, Vladimír Krychtařík, Alois Kříž

Podle Huberta Masaříka došlo ke sporu mezi Frankem (a potažmo von Gregorym) a Neurathem. Říšský protektor nakonec prosadil, že výpravy se neúčastnili pouze sympatizanti s nacismem, ale i významní umělci a další kulturní osobnosti.²⁶ Delegace působila pestrým, reprezentativním dojmem. Objevili se v ní šéfové opery a činohry Národního divadla – dirigent Václav Talich a divadelní režisér Jan Bor, houslový virtuos Váša Příhoda, operní pěvci Jan Konstantin a Pavel Ludíkar či architekt a rektor Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze Jan Sokol. Pozornost přitahovali zástupci spisovatelů, kteří tvořili nejpočetnější skupinu po novinářích. Pro posílení tohoto dojmu byl do ní začleněn i ředitel Ochraného sdružení autorského Antonín Čejka a divadelní kritik Josef Träger, jenž knižně nepublikoval a podle vlastní výpovědi z listopadu 1946 byl delegován jako zástupce Melantrichu.²⁷ Zaměstnanci tohoto nakladatelství byli i Josef Hora, Jaroslav Šalda mladší, Jaroslav Simonides a též aktivistický novinář Karel Lažnovský; smluvním redaktorem nakladatelství byl v té době i Jan Hertl, zatímco Bedřich Fučík působil v Melantrichu jako ředitel do roku 1939.

Na složení skupiny spisovatelů názorně vidíme pokus o realizaci Frankova záměru získat či využít část inteligence. Jaroslav Durych a Václav Renč patřili k vlivným autorům konzervativně katolického proudu, opozičního v meziválečném období i vůči prohradnému vedení Československé strany lidové. Josef Knap a Jan Čarek náleželi zase k takzvaným ruralistům. Katoličtí tvůrci i „spisovatelé venkova“ byli kritičtí k realitě první republiky i většinovému liberálně levicovému diskurzu. Symbolickým bodem střetu byla například podpora Frankova povstaleckého Španělska ze strany Jaroslava Durycha a jeho literárních druhů, ústící na počátku roku 1937 v nekorektní kritiku Karla Čapka, který naopak španělskou republiku proti pučistům hájil.²⁸ Do obecného povědomí se zapsal Durychův útok na odkaz Tomáše Garrigua Masaryka z listopadu 1938, kdy jej označil za nedouka a diletanta a vynesl

24 Za identifikaci uvedené osoby vděčím Aleši Zachovi z Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

25 Vladimír Kabelík po válce tvrdil, že k výpravě se připojil později, snad v Norimberku (KABELÍK, V.: *U mysu Dobré naděje*, s. 29).

26 MASAŘÍK, H.: *V proměnách Evropy*, s. 333 (viz pozn. 9).

27 ABS, f. Vyšetřovací komise pro Národní a Lidový soud při Ministerstvu vnitra, sv. 301-103-2, folio 107, výslechový protokol Josefa Trägera z 26.11.1946.

28 Viz DURYCH, Jaroslav: Pláč Karla Čapka. In: *Jaroslav Durych, publicista*. Ed. Zuzana Fialová. Praha, Academia 2001, s. 220–223.

Spisovatel Jaroslav Durych (1886–1962), uznávaný představitel katolického proudu české literatury (www.kniznice.cz)

ortel: „Filosof hlásal a dělal věci zlé.“²⁹ V téže době oznámil Jan Čarek odchod ruralistů z Obce československých spisovatelů a záměr sdružit pouze literáty „národně cítící“.³⁰ Drtivě zapůsobil nekrolog Václava Renče, v němž katolický básník Karla Čapka označil za „nepřítele číslo tři českého národa a jeho katolicko-křesťanského vědomí“.³¹

Byli to zejména katoličtí intelektuálové, kteří v době druhé republiky – řečeno slovy Petra Pitharta – „po dvou desetiletích přehlížení“ v nejednom případě neodolali „pokušení pomsty“ nad oslabenými protivníky i „pocitu triumfu“.³² Historik František Červinka v této souvislosti hovoří o „nevelkorysé tendenci těch, kteří nedovedou pomlčet o svých láskách a nenávistech, ve chvílích, kdy se takové slovo ocitá víceméně v souladu s ideologií nepřítele a vraha připravujícího se ke zločinu genocidy“.³³ Kult národa, vlasti, půdy, jazyka, tradice, křesťanství, domova, rodiny, únik do „bezpečnější“ minulosti, to vše činilo v očích okupantů a kolaborantů z volného uskupení kato-

líků, národovců a ruralistů možné spojence, či aspoň tolerované souběžce.³⁴ Málokdo z jejich špiček se dal do nacistických služeb, na druhou stranu se téměř nikdo z nich neúčastnil odboje a nestal se obětí represe. Mnozí z nich využili zvýšených možností uplatnění.

Z hlediska institucionálního reprezentovali v září 1940 cestovatelé do říše z řad spisovatelů Kulturní radu při Národní radě české, která se měla podle tehdejší představy stát nástrojem centralizace v kultuře (označovala se za „ústředí pro kulturní a školskou práci Národního souručenství“). Durych byl místopředsedou Kulturní rady, jejími členy byli Čarek, Knap, Renč, ale i bývalý komunista Josef Hora.³⁵ Hora i Knap

29 TÝŽ: Očista duší. In: *Lumír*, roč. 65, č. 1 (listopad 1938), s. 42. K tomu srv. GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 183 n.

30 K tomu srv. ČERNÝ, Václav: *Paměti*, sv. 2: 1938–1945. *Křik Koruny české: Náš kulturní odboj za války*. Brno, Atlantis 1992, s. 54.

31 RENČ, Václav: Smrt Karla Čapka. In: *Obnova*, roč. 3, č. 1 (7.1.1939), s. 6. K tomu srv. MED, Jaroslav: *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*. Praha, Academia 2010, s. 203.

32 PITHART, Petr: Prsty do ran. In: *Česká literatura*, roč. 59, č. 4 (2011), s. 618; srv. MED, J.: *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*.

33 ČERVINKA, František: *Česká kultura a okupace*. Praha, Torst 2002, s. 73.

34 K tomu srv. PUTNA, Martin C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*. Praha, Torst 2010, s. 348.

35 Seznamy funkcí Kulturní rady jsou uloženy v Národním archivu v Praze (dále NA), f. Národní rada česká, inv. č. 319, karton (k.) 545. Podle zprávy o činnosti Kulturní rady při NRC za léta 1939–1942, uložené tamtéž, byli z účastníků výletu členy rady kromě pěti

byli „čerstvými“ členy prestižní České akademie věd a umění (od roku 1939), Čarek od roku 1940, Durych se stal jejím členem již v roce 1936 (v říjnu 1938 akademii opustil).³⁶ Hora a Durych dobyli prestiže mezinárodní. Na váhu u všech padaly úspěchy dosažené bezprostředně před cestou do říše. Na začátku roku 1940 Hora vydal básnickou skladbu *Jan houslista*, v létě vyšla Durychova úvaha *Cesta svatého Vojtěcha* a v době výletu se chystaly k vydání jejich nové knihy – Durychův román *Služebníci neužiteční* a Horova sbírka *Zahradá Popelčina*. Také zbývající tři spisovatelé na sebe upozornili aktuálními úspěchy. Renčova sbírka *Trojzpěvy* získala v srpnu 1940 literární cenu Země české, mimořádného ohlasu se v roce 1940 dočkal Knapův román o lásce otcovské *Dívčí hlas* a Čarkova kniha epigramů *Devíticásá kočka*.³⁷

Oslovení katolických spisovatelů a ruralistů je vcelku pochopitelné, proč však byli pozváni i dva spisovatelé s nesporně levicovou minulostí, kteří se angažovali ve prospěch antifašistů z Německa a Rakouska či na podporu republikánského Španělska? Měla být demonstrována moc nacistů ponížením Josefa Hory a Vladislava Vančury, kteří byli do roku 1929 členy komunistické strany a i poté zůstali věrni socialistickým ideálům? Šlo o snahu dezorientovat příznivce levice? Nebo si nacisté chtěli udržet pootevřená vrátka ke komunistům? Připomeňme, že stále platila přátelská smlouva mezi Berlínem a Moskvou ze srpna 1939 a že 27. září 1940, nedlouho po návratu českých kulturních pracovníků a novinářů z říše, bylo oznámeno uzavření Paktu tří velmocí (Německo, Itálie, Japonsko),³⁸ přičemž se v tisku naznačovalo, že by k němu mohl přistoupit i Sovětský svaz.

Nahmatali jsme určité průnikové množiny nacionálněsocialistické ideologie a duchovního světa národně konzervativních a katolických intelektuálů. Nenašli bychom styčné body i mezi stalinskou odnoží komunismu a nacistickou ideologií? Oslava vůle a centrální organizace, kult vůdce, uznání tiché práce, zasluhující spravedlivou odměnu, triumf kolektivismu, ideál jednoty bez opozice, to byly momenty,

Prozaik Josef Knap (1900–1973) zastupoval v české delegaci literární ruralisty (foto Josef Knap: Bez poslední kapitoly. Praha, Torst 1997)

spisovatelů také architekt a pedagog Jan Sokol a historik a nakladatelský pracovník Jan Hertl.

36 Srv. ŠLECHTOVÁ, Alena – LEVORA, Josef: *Členové České akademie věd a umění 1890–1952*. Praha, Academia 2004.

37 Ke zmiňovaným dílům srv. soubor výstřižků s recenzemi z denního tisku, uložený v Národním archivu, sbírka (sb.) Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv – 1. část, k. 3048 (Čarek), 3099 (Hora), 3331 (Durych), 3420 (Knap) a 3837 (Renč).

38 Znění Paktu tří viz *Lidové noviny* (28.9.1940), s. 1.

Osobní pozvánka s instrukcemi k cestě pro básníka Josefa Horu z Úřadu říšského protektora. Pro společenské příležitosti se doporučoval tmavý oblek nebo žaket (Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond Josefa Hory)

rek publikoval). I Durych bral komunismus na počátku dvacátých let tolerantně, jako možného spojení proti buržoaznímu liberalismu, a přišel tehdy s vlastním pojetím proletářské literatury.³⁹

Cesty spisovatelů se v průběhu dvacátých let rozešly, ale k jejich novým setkáváním (pracovním i lidským) docházelo poté, co se část komunistických intelektuálů

jež se zdály nasvědčovat, že i mezi oběma ideologiemi existují možnosti průniku. Nicméně Stalin přistoupení k Paktu tří odmítl a v protektorátu v době „námluv“ mezi Hitlerem a Stalinem byli zatýkáni a vězněni komunisté i další jim blízcí odbojáři. Analogie mezi třemi popsánymi diskurzy existovaly, nesmíme je však posuzovat povrchně.

Dodejme pro úplnost, že mezi katolickými spisovateli a ruralisty na jedné straně a levicově orientovanými umělci na straně druhé nezela v meziválečném období propast. Josef Knap byl například v počátcích dráhy literárního kritika a editora ve dvacátých letech zaujat uměním vznikajícím ve wolke-rovském i neumannovském autorském okruhu.³⁹ Do blízkosti avantgardního umění stavělo ve dvacátých letech sociální ladění poezie také Jana Čarka. Knap i Čarek se po osvobození dovolávali přátelství s Josefem Horou,⁴⁰ datujícího se od dvacátých let, kdy byl Hora členem KSČ a redaktorem *Rudého práva* (na jeho podnět zde Ča-

39 K tomu srv. alespoň FERKLOVÁ, Renata: Josef Knap a Zdeněk Kalista – příběh přátelství. In: *Literární archiv*, č. 32–33 (2001), s. 383–389.

40 Srv. ABS, f. Vyšetřovací komise pro Národní a Lidový soud při Ministerstvu vnitra, sv. 301-103-2, folio 118 a 132, výslechové protokoly Josefa Knapa z 12.11.1946 a Jana Čarka ze 14.11.1946.

41 Viz PUTNA, M. C.: *Česká katolická literatura v kontextech 1918–1945*, s. 390–392.

ocitla v konfliktu s novým Gottwaldovým vedením KSČ a opustila její řady. Na příklonu Josefa Hory k tématům intimním a existenciálním můžeme demonstrovat sbližování poetiky vnímání světa s tvůrci spirituálně laděné poezie. Ostatně literární kritik Bedřich Fučík v článku uveřejněném v časopise *Tak* na konci roku 1938, v němž plédoval za odhození „celé dosavadní scestné přítěže“ ve slovesném umění a sestavil nerozsáhlý seznam autoritativních „individualit v novém řádu uměleckém a mravním“,⁴² nevzal na milost nikoho z „prohradních“ tvůrců, ale jmenovitě (byť podmíněně) jen trojici spisovatelů, kteří se rozešli v roce 1929 s KSČ: „Do této nové souvislosti se včleňuje i řada jiných (Hora, Seifert, Halas atd.), u nichž vrstva pravé skutečnosti je jen zasypána, doufejme, že ne beznadějně zasypána.“⁴³ I oni tak byli přizváni mezi pěstitele „duchovního patosu víry v národ, zem, Boha“.⁴⁴ Je nutno ještě dodat, že Fučík po roce 1939 své vyhocené hodnocení korigoval a jako nakladatelský pracovník pomohl mnoha autorům.

Program cesty

V pozvánce byly vyjmenovány zastávky cesty – Mnichov, Norimberk, Koblenec, Kolín nad Rýnem, Essen, Rotterdam, Münster, Hamburk a Berlín. Jmenovitě byly pak slibovány prohlídky výstavy současného německého umění v Mnichově, nových objektů a prostor NSDAP v Norimberku, Kruppových závodů v Essenu, loděnic Blohm & Voss v Hamburku, návštěva a přijetí u ministra Josepha Goebbelse. Slibovaný program byl naplněn.⁴⁵ V Mnichově zahájili pobyt uctěním památky prvních šestnácti padlých nacionálněsocialistických bojovníků, zahynuvších při Hitlerově pokusu o puč 9. listopadu 1923, a kromě Velké německé umělecké výstavy je čekala návštěva několika vládních a stranických budov i krátká procházka Německým muzeem, zaměřená na technickou výchovu mládeže. V Norimberku kromě budovaných či dokončených monumentálních staveb pro potřeby stranických srazů a manifestací navštívili i historické části města s dochovanými památkami, setkání se středověkou architekturou zažili později i ve vestfálském Münsteru. Zážitkem byla plavba parníkem z Koblence do Kolína nad Rýnem, při níž mohli sledovat dopravní ruch na Rýně. V Rotterdamu obědvali ve vysokém domě, jediném neporušeném po náletu německého letectva, jež prý během osmnácti minut zničilo celou „pyšnou“ obchodní čtvrť. Německý řečník je neomaleně upozornil na to, že ve stejnou spoušť by se byla proměnila Praha, pokud by prezident Emil Hácha

42 Jmenoval zde mimo jiné Jakuba Demla, Rudolfa Medka, Jaroslava Durycha, Josefa Knapa, Jana Čepa, Františka Křelínu, Jana Zahradníčka, Jana Čarka, Františka Hrubína a Václava Renče.

43 FUČÍK, Bedřich: Pravá tvář české literatury. In: *Tak*, roč. 2, č. 16 (20.12.1938), s. 240.

44 Tamtéž.

45 Průběh cesty s jednotlivými zastávkami je nejpodrobněji popsán v článku Václava Fialy „Čeští kulturní pracovníci a novináři v Říši a v Holandsku“. In: *Světlozor*, roč. 40, č. 38 (19.9.1940), s. 430 n.

nesvěřil osud protektorátu do rukou Vůdce. V Hamburku vedle návštěvy loděnic projeli část přístavu.

Pestrý program čekal cestovatele v Berlíně – návštěva Říšského sportovního pole (*Reichssportfeld*, bývalý olympijský stadion) a tam umístěného pracovního tábora pro dívky, filmových ateliérů podniku UFA v Babelsbergu, kde jim herec Paul Hörbiger, který tam právě natáčel, zahrál na harmoniku českou odrhovačku o roztomilé Barušce,⁴⁶ „válečného“ muzea, nakladatelství a tiskáren největšího německého časopiseckého podniku Deutscher Verlag v Tempelhofu, a konečně tábora v Henningsdorfu, kde byli ubytováni čeští dělníci a dělnice pracující v Borsigových závodech.⁴⁷ Dvanáctého září položili věnec u hrobu neznámého vojína. V průběhu cesty se setkali několikrát s různými nacistickými pohlaváry.

Z kulturních akcí zmiňovali účastníci cesty nejčastěji prožitek z představení Wagnerova *Tannhäusera* v Německé opeře (*Deutsches Opernhaus*) v Berlíně. Někteří cestovatelé zhlédli v hamburské Státní opeře (*Staatsoper Hamburg*) Pucciniho *Bohému*, jiní viděli v tamějším Německém divadle (*Deutsches Schauspielhaus*) italskou konverzační komedii *Volání dalek* Gherarda Gherardiho, podle Václava Renče „nepříliš náročnou“.⁴⁸ V Malém divadle, které bylo součástí berlínského Státního divadla (*Kleines Haus, Staats-Theater Berlin*), se účastnili provedení Shakespearovy komedie *Jak se vám líbí*?⁴⁹ a někteří zhlédli berlínskou inscenaci *Homburského prince* Heinricha von Kleista, patrně v Německém divadle.⁵⁰

Vrchol cesty měla tvořit dvě setkání s ministrem Josephem Goebbelsem. Uskutecnělo se ale jen jedno. V Trúnním sále budovy Ministerstva lidové osvěty a propagandy přijal Goebbels delegaci 11. září, ze společné slavnostní večeře v Domě letců o den později se omluvil a zastoupil jej státní tajemník tohoto ministerstva Leopold Gutterer. Goebbels se v projevu nedovoľoval citů Čechů, žádal je o racionální hodnocení situace: Vůdčími národy Evropy se stávají Němci a Italové. – „Na stavu věcí nic nezměníte.“⁵¹ Je nutno se s tím smířit. Češi se musí rychle rozhodnout. Mohou čerpat výhody z přináležitosti k mocné Německé říši. V ní mohou šířit svou kulturu,

46 Viz KONSTANTIN, Jan: Co jsme viděli v Říši? Mohutné dojmy z měst a přístavů. In: *Venkov* (22.9.1940), s. 3.

47 V prosinci 1942 se snad na stejné místo vrátil jeden z účastníků výpravy – Václav Fiala. Stal se svědkem toho, jak čeští dělníci vypískali ministra Emanuela Moravce, jenž se pokusil k nim promluvit. (K tomu viz MOHN, V.: *Nacistická kulturní politika v Protektorátu*, s. 109 – viz pozn. 4.)

48 RENČ, Václav: Německá kultura za války. In: *Brázda*, roč. 21 (3), č. 39 (25.9.1940), s. 465.

49 Viz O hudbě, divadle a publiku v Říši: Rozhovor s prof. Talichem, šéfem činohry Nár. divadla dr. J. Borem a členem opery Nár. divadla Janem Konstantinem. In: *Světobzor*, roč. 40, č. 38 (19.9.1940), s. 432 n. V interview je řeč o provedení Kleistovy hry v berlínském „městském divadle“; nejspíše se mohlo jednat o Německé divadlo, které i v té době preferovalo klasický repertoár.

50 TRÄGER, Josef: Z velké cesty: Říše v druhém roce války. In: *A–Zet* (25.9.1940), s. 3.

51 *Projev říšského ministra propagandy Josepha Goebbelse k českým kulturním pracovníkům v Berlíně 11. září 1940*. Praha, Volk und Reich Verlag 1941, s. 13. (Brožura s německým textem Goebbelsovy řeči je uložena v Národním archivu, f. Státní tajemník při Úřadu říšského protektora, inv. č. 2318, k. 145, sign. 109-11/120, folio 46–49.)

Titulní strana a strana 12 tištěného programu cesty. Na 11. září bylo naplánováno přijetí u říšského ministra propagandy Josepha Goebbelse, na jehož pozvání se výprava konala, a večer návštěva představení Wagnerova Tannhäusera v Německé opeře (Literární archiv PNP, fond Josefa Knapa)

využít jejího hospodářského potenciálu, říšská branná moc jim může poskytnout ochranu. Pokud se neodhodlají následovat říšskou myšlenku, musí si uvědomit, že „Němci dovedou býti hroznými nepřáteli“.⁵²

Hubert Masařík, který byl donucen přečíst děkovný projev připravený von Gregorým, vzpomínal, že Goebbelsův proslov „nepatřil k jeho nejlepším kouskům“.⁵³ Opravdu jen opakuje stejný motiv. Na posluchače však zapůsobil, jak ještě uvidíme. Ministr se později rozhodl doplnit svá slova a 18. září 1940 povolal k sobě vyslance protektorátu v Berlíně Františka Chvalkovského. V důraznější řeči žádal nyní „co nejrychlejší obrat veřejného mínění českého ve prospěch naprosto loyálního a bezvýhradného přiznání se ku politice Říše“ a hrozil osudem Poláků, kteří „pro svoji nerozumnost, nesmiřitelnost a své chorobné velikášství ztratili veškerý nárok

⁵² *Tamtéž*, s. 12.

⁵³ MASAŘÍK, H.: *V proměnách Evropy*, s. 335 (viz pozn. 9).

Mapka cesty české kulturní delegace do Německé říše a Holandska v září 1940
(Světobor, roč. 40, č. 38, 19. září 1940, s. 330)

na ohledy z německé strany“. Varoval přitom, že Vůdce dokáže být „nesmiřitelným nepřitelem až do zničení“ těch, kteří se chovají falešně.⁵⁴

Pražskou tečku za výpravou tvořilo setkání s Karlem Hermannem Frankem v den příjezdu do Prahy 13. září. Účastníci výletu přijali pozvání na čaj v hotelu Alcron, kde státní tajemník vyjádřil přesvědčení, že jejich zážitky posílí „víru v nepřemohitelnou životní vůli a konečné vítězství německého národa“. Za Frankovu přízeň poděkoval Pavel Ludikar a s odvoláním na Goebbelsův projev prohlásil: „Není pochyby, že respekt a úcta k Německu se proměnily v pravé a skutečné přátelství.“⁵⁵

Tři z účastníků zájezdu do Německa a Holandska vystoupili 28. září 1940 u příležitosti svatováclavského svátku na velké manifestaci Českého svazu pro spolupráci s Němci, konané na Slovanském ostrově v Praze.⁵⁶ Novináři František Hofman,

54 OTÁHALOVÁ, Libuše – ČERVINKOVÁ, Milada (ed): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 2: *Spolupráce československé emigrace na Západě s domácím odbojem, její vztah k tzv. protektorátní vládě a germanizační politika okupantů*. Praha, Academia 1966, s. 570, dokument 421 – dopis vyslance v Berlíně Františka Chvalkovského předsedovi vlády Aloisi Eliášovi z 18.9.1940 o přijetí u ministra pro lidovou osvětu a propagandu Josepha Goebbelse.

55 Návrat českých novinářů z Říše. In: *Lidové noviny* (14.9.1940), s. 2.

56 Dokumenty z manifestace jsou uloženy v Národním archivu, f. Ministerstvo lidové osvěty, k. 3.

Václav Crha a pěvec Pavel Ludíkar se ve svých projevech věnovali především vyčtenému tématu – sounáležitosti českého národa s říší – a potvrzovali argumenty německé propagandy z války s Británií. K reáliím zájezdu se příliš nevraceli. Na manifestaci měl podle původního záměru vystoupit i Hubert Masařík, ale omluvil se ze zdravotních důvodů.

Ve dnech 5. až 7. listopadu 1940 navštívil Prahu Joseph Goebbels. To bylo poněkud překvapující – ještě 18. září vyslanci Chvalkovskému říkal, že by do města na Vltavě chtěl zavítat, ale nepojede do „pražského obojakého šera“, plného zlomyslností vůči říši. Goebbelse iritovalo snad nejvíce demonstrativní šoupání nohama při týdenících v kinech. Jako podmínku návštěvy Prahy stanovil obrat veřejného mínění. „Česká inteligence, čeští kulturní pracovníci a žurnalisté musí bez odkladu – poněvadž už je nebezpečí z prodlení – národ čistě rozumovými argumenty přesvědčit o nutnosti změny v celé dosavadní orientaci a národu ukázat, kde a v čem je jeho prospěch a lepší budoucnost,“ prohlásil.⁵⁷ Po necelých dvou měsících byl evidentně spokojenější...

Ministr pocítil návštěvou říšského protektora Konstantina von Neuratha a státního prezidenta Emila Háchu, pronesl velký projev k členům NSDAP z Prahy a okolí v Průmyslovém paláci na výstavišti, zašel do filmových ateliérů na Barrandově a navštívil Stavovské divadlo, Německou operu a Národní divadlo. Zde mu o přestávce představení Smetanovy *Prodané nevěsty* holdoval Václav Talich, šéf opery a účastník zářijového výletu.⁵⁸

Dojmy z cesty

Na poradě šéfredaktorů denního tisku 20. září 1940 zdůraznil význam Goebbelsova projevu tiskový a politický referent Úřadu říšského protektora Wolfgang Wolfram von Wolmar, který se mimochodem účastnil v Berlíně 11. září přijetí delegace u ministra propagandy. Připomněl, že nadešel čas podat důkazy loajality Čechů k říši, a v souladu s tím se mělo Goebbelsovu projevu dostat co největší publicity.⁵⁹ To bylo směrnici pro zpracování „dojmů z cesty“, jež psali někteří účastníci zájezdu z přesvědčení, jiní pod nevybíravým tlakem. Nejspíše sám Wolfram von Wolmar sledoval, kdo z nich ještě své zážitky nepublikoval, a příspěvky tvrdě vymáhal.⁶⁰

57 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (ed): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, sv. 2, s. 571, dokument 421.

58 Viz KŘEŠTAN, Jiří: *Případ Václava Talicha: K problému národní očisty a českého heroismu*. Praha, Akropolis 2014, s. 67–69. Průběh návštěvy rekonstruuji podle denního tisku. Zajímavé podrobnosti viz MOTL, Stanislav: *Lída Baarová & Joseph Goebbels: Prokletá láska české herečky a ďáblová náměstka*. Praha, Eminent 2016, s. 139–143.

59 Srv. KONČELÍK, Jakub – KÖPPLOVÁ, Barbora – KRYŠPÍNOVÁ, Jitka (ed.): *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara: Stenografické zápisy Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939–1941*. Praha, Karolinum 2003, s. 181–185.

60 Srv. ŠALDA, J.: *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace*, s. 301 n. (viz pozn. 16).

Texty účastníků výletu posuzujeme diferencovaně. Kolaboranti je psali uvědoměle, i oni byli ovšem ovlivnění pokyny shůry. U všech projevů si navíc nejsme jisti, zda určité věty nebyly upraveny nebo celé vloženy do textu redaktory. V některých případech redaktori články sestavili z podkladů, jež měli k dispozici. Tak vznikl třeba údajný rozhovor s Václavem Talichem v *Českém slově* 29. listopadu 1940.⁶¹ Ten byl po válce na základě protokolární výpovědi redaktora Františka Ketzka opakovaně označen za podvrh.⁶² „Autoři“ upravovaných či zcela zfabrikovaných článků většinou v roce 1940 nenašli sílu protestovat.

V článcích se často objevuje připomínka „mocného účinku“ Goebbelsova projevu na posluchače. „Hodina strávená v ministerstvu propagandy vyrostla mi v událost dějinného dosahu,“ konstatoval šéf činohry Národního divadla Jan Bor.⁶³ V článku divadelního kritika Josefa Trägera najdeme dokonce apoteózu Goebbelsových očí. Každého si nechal představit, silně a dlouze mu stiskl ruku, patře mu několik vteřin do očí. „V ministrově pohledu je nejvlastnější jeho síla: tmavé jeho oči doslova fascinují, dovedou se rozhořet vášnivým žárem, dovedou zchladnout a zaříznout se břitce ve zrak druhého, mají vlhlost i bystrost, jsou nadány sugestivní mocí.“⁶⁴ Träger byl překvapen Goebbelsovou „otevřeností a upřímnou nedvojsmyslností“. „Jedinečné řečnické umění,“ řeč složená z lapidárních slov, z příkladů, s přiléhavou kadencí a účinnou barvou hlasu, to vše přineslo výsledek: „Na tuto řeč není možno nikdy zapomenout.“⁶⁵

Konstanty „dojmů z cest“ byly určeny již samotným programem. Vedle chvály Goebbelsových tezí dominují svědectví o hospodářském a kulturním životě Německa, údajně nepostiženém bombardováním Britů. Svědkové vyvraceli „lživost“ anglické propagandy. Nerušené fungování říše bylo demonstrováno na Kruppových závodech v Essenu, hamburském přístavu i na provozu na Rýně a na železnici. Kruppovy závody, chrlič zbraně a další výrobky, jimiž návštěvníci prošli (podle programu tu měli strávit čas mezi devátou a čtrnáctou hodinou!),⁶⁶ byly symbolem síly, jejíž ničivost měli vzápětí cestovatelé z protektorátu potvrdit při popisu Rotterdamu. Monumentalita nové doby byla reflektována na nacistické architektuře Mnichova a Norimberka. Výstava nového německého umění v Mnichově, navštěvovaná masami obyvatel, měla ve svědectvích cestovatelů demonstrovat jednotu německého lidu, projevující se v pracovním nadšení a úctě vůči vojákům, demonstrované například v divadlech. Uvedené konstanty se objevují v publikovaných svědectvích pravidelně a nemá cenu je podrobně zkoumat.

61 Prof. Václav Talich v rozmluvě s německým žurnalistou... In: *České slovo* (29.11.1940), s. 2.

62 K Talichově kauze srv. KŘESTĀN, J.: *Případ Václava Talicha*; KUNA, Milan: *Václav Talich 1883–1961: Šťastný i hořký úděl dirigenta*. Praha, Academia 2009. Vyhraněné stanovisko k Talichovu případu viz TESÁŘ, Jan: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha, Prostor 2014, s. 233 n.

63 BOR, Jan: Jaký dojem jsem si odnesl z cesty po Německu. In: *Venkov* (24.9.1940), s. 3.

64 TRÄGER, Josef: Z velké cesty: Říše v druhém roce války. In: *A–Zet* (25.9.1940), s. 3.

65 Tamtéž.

66 LA PNP, f. Josef Knap, inv. č. 192, Doklady – Cesta do Německa z roku 1940, tištěný program cesty.

SVĚTOZOR

P R A H A, 19. Z Á Ř Í 1940

ROČNÍK 40

CENA K2- ČÍSLO

38

Co viděla česká kulturní delegace v Říši

PROJEVY A ČLÁNKY: Václav Talicha, Jana Bora, J. Konstantina, K. Pečeného,
R. Procházky, Václava Fialy, Karla Lažnovského, J. Simonidese, Viktora Mussika

Z velké cesty
české kulturní
delegace Říši
a Holandskem

Účastníci české kulturní delegace položí věnec u hrobu Neznámého vojína v Berlíně.

Foto Ceps

Propagandistický efekt cesty měl být maximálně využit. Obrázkový týdeník Světozor věnoval její prezentaci celé své číslo z 19. září 1940 s bohatou fotografickou dokumentací

Povšimněme si článků pětice spisovatelů (Čarek, Durych, Hora, Knap, Renč), kteří jsou v centru naší pozornosti. Je nápadné, jak zejména Josef Hora zatlačil do pozadí témata silová, byť se jim vyhnout nemohl. Obsah Horových fejetonů, uveřejněných v *Českém slově* mezi 20. a 28. zářím 1940, nelze zjednodušit slovy literárního vědce a spisovatele Vladimíra Binara, že v nich „popisoval krásy plavby na Rýně“.⁶⁷ Líčení řeky i romantické krajiny kolem Rýna či staré architektury Kolína nad Rýnem však opravdu věnuje autor značnou pozornost.⁶⁸ Musí nakonec dospět k ničivým stopám války, „odkládá“ to ale ještě podrobným popisem krajiny i holandských měst a vesnic: „Bydlí se tu čistě a úpravně v lehce stavěných domcích prostřed stromů a květin. Čistý a vkusný lid.“⁶⁹

Stejně tak zmínku o zničeném Rotterdamu vyváží Hora vzápětí obrazem starého Münsteru, jehož vzácná architektura upomíná na „velikost člověka, jenž tvoří a buduje, obklopuje se věcmi, jež ho přežijí, aby mohly vyprávět potomkům“.⁷⁰ Jasně preferuje člověka-stavitele před ničitelem. Obdobně Hora povinnou, co nejstručnější zmínku o Kruppových závodech umně převrstvil popisem expozice v mnichovském muzeu, napomáhající technické výchově mládeže.⁷¹ Připomeňme, že motivů z přírody a venkova využili jako únikových témat také Čarek, Durych i Knap, byť ne v tak nápadné míře jako Hora. Úhybem byl asi též Durychův výklad o rodině, o němž bude ještě řeč. Únik vpravdě fyzický potom prý Jaroslav Durych předvedl, když podle Fučíkova svědectví usnul vestoje při audienci u Goebbelse...⁷²

Literární historik Michal Bauer upozornil na Renčův dopis Syndikátu československých spisovatelů z 2. července 1945. V něm se spisovatel hájil tím, že o zájezdu referoval v časopise *Brázda* z povinnosti, „způsobem co nejméně účinným“, a že je třeba číst „mezi řádky“. To je prý patrné zejména v pasáži, v níž „posměšně“ referoval o výstavě německého umění v Mnichově.⁷³ Z rodiny Jaroslava Durycha zase máme dochováno svědectví, jak „zlé a namáhavé“ bylo pro něho psaní článků na objednávku po návratu z Německa v září 1940. „Každý z článků byl jakýmsi rébusem, kde sice slovy jako by něco pochválil, ale mezi řádky bylo možno z každého vyčíst pohrdání nacismem. Byla to hra s ohněm a otcovi přátelé obdivovali jeho silné nervy.“⁷⁴ Obě svědectví jsou výzvou popatřit na texty o cestě do Německa a Holandska s vědomím, že v sobě mohou obsahovat významy a symboly, jež měly zůstat skryty cenzorům, které ale měli pochopit čtenáři.

67 BINAR, Vladimír: Komentář a bibliografie. In: FUČÍK, Bedřich: *Paralipomena: Juvenilie, stati, recenze a texty z let 1918–1984*. Praha, Triáda 2006, s. 334.

68 HORA, Josef: Půl dne po Rýnu. In: *České slovo* (24.9.1940), s. 4.

69 TÝŽ: Den v Holandsku. In: *Tamtéž* (25.9.1940), s. 3.

70 *Tamtéž*, s. 4.

71 TÝŽ: Dojmy z Říše. In: *Tamtéž* (20.9.1940), s. 3.

72 Viz SAK, R.: „Život na vidrholci“, s. 197 (viz pozn. 20).

73 Renčův dopis byl uveřejněn v rámci článku: BAUER, Michal: Časopis *Řád* a jeho obhajoba v roce 1945. In: *Tvar*, roč. 10, č. 17 (1999), s. 14 n.

74 BÁLKOVÁ-DURYCHOVÁ, Jaroslava: Pravda o Jaroslavu Durychovi. In: BÁRTKOVÁ-DURYCHOVÁ, Jiřina – BÁLKOVÁ-DURYCHOVÁ, Jaroslava: *Paměti Jiřiny a Jaroslavy Durychových*. Olomouc, Matice cyrilometodějská 1998, s. 83.

Vrcholem cesty české kulturní delegace bylo setkání s Josefem Goebbelsem a jeho projev v Trünním sále Říšského ministerstva propagandy v Berlíně (foto Národní archiv, Praha)

V Renčově článku, uveřejněném v *Brázdě*, najdeme pasáže, jež vskutku mohou působit jako ironie či skrytá distance. Zdá se to být patrné na místě, kde zmiňuje „radikální řez“ provedený v Německu v roce 1937, jímž bylo z „obecného díla národa“ vyloučeno „umění zvrhlé“, rostoucí z individualismu a lartpourlartismu – vše „od impresionismu nahoru“. Autor konstatuje, že tento čin nemohl být jinde pochopen. Naznačuje, že vyřazení „některých individualit“ (jejichž dílo je prý nahrazováno „obecným elánem, plí, kvantitou a tvrdou, poctivou prací“) vede v německém umění, jež je v duchu nacionálního socialismu, „plánovitě a neúprosně znárodňováno“, k tomu, že se leckde počíná od začátku. Renč naznačí úpadek umělecké úrovně, když uvede, že organizátoři výstav si pochvalují, že úroveň stoupá.⁷⁵ V dopise z léta 1945 se odvolal na svou kritiku kampaně proti „zvrhlému umění“ z roku 1937 i na protest proti pálení knih v Německu z roku 1933.

Jinotajné pasáže v Renčově článku „Německá kultura za války“ jsou ovšem devalvovány závěrečnou charakteristikou současného německého umění jako „umění, které slouží celkové linii vespolečného života, umění, které námětem, formou i výrazem nehledá odlišnost, nýbrž naopak co nejširší srozumitelnost, umění, kterého

⁷⁵ RENČ, Václav: Německá kultura za války. In: *Brázda*, roč. 21 (3), č. 39 (25.9.1940), s. 465.

si lid žádá a k němuž přichází se zájmem a s důvěrou, neboť v něm nachází sebe, svou povahu, svůj život, své potřeby“. „Velká vnitřní revoluce“ na poli kultury nese podle něho první výsledky a svědčí o „síle vůle a cílevědomosti“, projevující se i v ostatních oblastech života říše.⁷⁶

V dopise syndikátu spisovatelů Renč smlčel své další příspěvky o cestě do říše. V článku z listu *Venkov* konstatoval, že „obraz, který podává německý národ a jeho Říše za války, je tak mohutný, tak působivý, že dojmy i poznatky nás všech vyznívají doposledka shodně“. Národ v „kvasu dějinné revoluce myšlenkové“ vytváří prý osobitý umělecký styl, typický „uvědomělou touhou po velkorysosti, monumentalitě a jednotnosti tvarové“.⁷⁷ V článku uveřejněném v časopise *Zlín* se Renč ujal úlohy vojenského experta: „Proti síle a jednotě, živěné společnou myšlenkou a společnou vůlí, nezmohou nic kapitalistické metody válčení, kalkulující s vyhladověním a hospodářským a sociálním rozvratem.“ V závěru pak věrně parafrázoval Goebbelsovy výhrůžky: „Záleží osudně na tom, nakolik se my v těch chvílích, kdy jde o veliké a dalekosáhlé přeměny, budeme umět vřadit do nových, velkých konstelací, které se rýsují na konci této války, nakolik budeme umět vyvinout rozvážného úsilí, bystrozraku a vůle hrát v nové Evropě roli důstojnou našich schopností a našich dějin.“⁷⁸ Nevíme pochopitelně, zda Renč opravdu napsal všechny věty z citovaných článků ve *Venkově* a *Zlíně*. Zdá se však, že troufalejší byl v domovské *Brázdě*, kde očekával pochopení okruhu čtenářů, jejichž profil znal. Nechtěl se snad také před blízkými zdiskreditovat.

Co se týká Jaroslava Durycha, v rodinné paměti se uchovala představa, že po návratu ze zájezdu napsal pouze tři články o výchově německého učňovského dorostu – při návštěvě Německa měl totiž možnost zhlédnout nějaký učňovský internát. Na toto téma pak promluvil na dívčím gymnáziu v pražských Vysočanech. „Nic víc a nic míň!“ Samotná cesta do říše byla jediným ústupkem, který učinil, jinak v letech války „výborně obstál“, soudí jeho milovaná dcera Jaroslava.⁷⁹

„Učňovské“ články se mi dohledat nepodařilo. Jaroslav Durych byl ovšem nucen vyslovit se již v závěru zájezdu pro Viktora Mussika⁸⁰ z České tiskové kanceláře: „Tři dojmy z cesty Německem byly obzvláště pronikavé. Bylo to v Essenu, kde v žáru ohně se tvoří prací statečných a poctivých dělníků německá síla hmotná. Bylo to v Münsteru, kde se zvláště v prvních dobách gotických zrodila krása duchovní, která se stala dobrodiním a požehnáním celému světu. A posléze je to celkový dojem z pohledu na všechen německý lid, v jehož tváři a jednání se zračí jistota

76 Tamtéž, s. 464.

77 Týž: Dojem z cesty, která nebyla nadarmo. In: *Venkov* (29.9.1940), s. 4.

78 Týž: Pro novou organizaci Evropy. In: *Zlín*, roč. 9, č. 39 (25.9.1940), s. 4.

79 BÁLKOVÁ-DURYCHOVÁ, J.: Pravda o Jaroslavu Durychovi, s. 81.

80 K němu srv. TODOROVÁ, Jiřina: Zapomenutý fotograf, novinář a cestovatel Viktor Musík. In: *Historická fotografie: Sborník pro prezentaci historické fotografie ve fondech a sbírkách České republiky*, roč. 13. Brno – Praha, Technické muzeum v Brně – Národní archiv 2014, s. 48–59.

J sme ve 54. týdnu války a každý den tohoto týdne tak jako ve všech týdnech posledních, otřásá smrtelně posíci plutokratického britského ostrova — snad už jen na dny počítáme dobu, kdy bude vymazán z evropské mapy a přestane existovat jeho nadvláda. Zmizí a na obzoru se již rýsuje nová Evropa. Zatím co rozklad britského imperia je doprovázen politickým zmatkem a bezradností, národnosocialistické Německo cílevědomě klade základy k nové, lepší Evropě. A místo, které v této Evropě bude zaujímat český národ bylo vymezeno dvěma projevy minulé týdne — ministra dr. Goebbelse k českým novinářům a umělcům a státního tajemníka K. H. Franka na Pražském vzorkovém veletrhu o příštích hospodářských úkolech Protektorátu Čechy a Morava. Tak uprostřed války nalézá národnosocialistické Německo dosti sil k příštímú mírovému budování a uspořádání prostoru nové, příští, lepší Evropy.

MINISTR PRO OSVĚTU LIDU A PROPAGANDU
Dr. GOEBBELS

přijal ve středu 11. září výpravu 34 českých kulturních pracovníků a novinářů a promluvil k nim v zásadních vývodech o poměru Protektorátu a Říše. Kromě jiného řekl ministr Goebbels výsvem projev:

„Jestliže Německo a Italie uskutečňují dnes v Evropě jisté uspořádání, nečiní tak zajiště proto, aby jednotlivým národům v Evropě omezovaly život. Ale pojetí svobody národa musí být uvedeno v soulad s obecnou účelností, právě tak jako pojem svobody člena rodiny uvnitř této rodiny. Právě tak jako v rodině některý její člen nesmí trvale rušiti vnitřní mír svými vlastními sobeckými zájmy, nemůže se jednotlivý národ v Evropě trvale stavěti proti procesu všeobecného uspořádání. Německo nemá při tom zájem na tom, aby při provádění

Český národ v nové Evropě

Čestní „kulturní pracovníci“ slavnostně předali Goebbelsovi jako dar obraz Prahy (Světotozor, roč. 40, č. 38, 19. září 1940)

a klid.⁸¹ Vyzdvížení dobrodiní německé krásy duchovní je nápadné, vjem z Münsteru koriguje povinný stereotyp prvního a třetího „dojmu“.

V *Lidových listech* se 29. září 1940 objevil článek „Příklad z Německa“. Jeho interpretace je obtížná i pro toho, kdo je obeznámen s Durychovou publicistikou a se zvláštním kódováním významů v jeho textech, s častým používáním nadsázky, ironie a provokativních hyperbol. Spisovatel uvažoval, jaký duchovní odkaz zachová německý lid „k dobru celému světu“ a co může vyrůst jako „úroda požehnaná a zlatá“ z německé země. Připojí větu: „Bylo by nutno otevřít oči a dívat se na všechno poněkud z výše a z osamělosti.“ Tato země se prý „dosud zdála tak cizí“. Klade otázku, kdo rozumí hlasu německé řeči: „Snad nejsme to jen my, kteří nerozumíme. Je to řeč velmi krásná.“⁸²

Následuje dlouhá pasáž o bavorských venkovských domech – jsou budovány pro velkou rodinu, zatímco u nás jen pro hospodáře a jeho ženu (ostatní „patří do kouta“). Durych z toho vyvozuje německou úctu k rodině, k dětem a k člověku vůbec, kontrastující s českým sobectvím, ústícím posléze místo lásky k dětem v lásku – k psům! (Vzpomeňme na Čapkovu *Dášeňku*!) „Za každým krokem v Německu cítíme, že tu člověk má jakousi cenu, které u nás nemá. Všude vidíme péči, aby lidem se dalo všechno tak, jak se sluší.“⁸³ Těžko tu číst mezi řádky. Jde o motivy odstupů, neporozumění, cizoty a osamělosti, které problesknou jeho textem, či snad ironicky

81 DURYCH, Jaroslav: Tři dojmy z cesty Německem... In: *Lidové noviny* (15.9.1940), s. 3.

82 TÝŽ: Příklad z Německa. Citováno podle: Jaroslav Durych, publicista, s. 241 (viz pozn. 28).

83 Tamtéž, s. 242.

přítakává nacionálněsocialistickému ideálu rodiny a péče o člověka, rozcházejícímu se frapantně s realitou?

Strohé je zpravodajství Josefa Knapa z říše. V článku otištěném ve *Venkově* 27. září 1940 dodrží povinné motivy (nová architektura Norimberka, Kruppovy závody jako symboly síly a „mohutnosti“). Disonantně zní konstatování, že katedrála v Kolíně nad Rýnem se pod hrozbou náletů proměnila v „skladiště pytlů s pískem“.⁸⁴ Ještě zřetelnější je pak okamžik, kde Knap vzdá „všechnu čest obrovským dílnám, jeřábům, pecím, nádherné oceli a ocelovým výrobkům“ v Essenu, ale nedvojsmyslně prohlásí, že jeho více dojíímá „prostá polní pěšina“. Tím nejúspornějším způsobem pojal pak Knap „dojmy z říše“ v časopise *Zlín*. Postavil v několika řádcích do kontrastu ničivou zkázu v Holandsku a tvořivé pracovní vypětí v Německu – stavby dopravních tratí, továrny, lodní provoz na Rýnu.⁸⁵

Mistrem úhybů byl Jan Čarek. Podařilo se mu tlaku okupantů vyjít vstříc jen jediným nepatrným článkem, uveřejněným rovněž v časopise *Zlín*, jehož čtenářská základna byla omezená. Vymluvil se na to, že jako lyrický básník nemůže soupeřit s novináři, a odkázal na článek Václava Fialy, otištěný v *Národní práci*.⁸⁶ Určitou distanci od německé reality vyjádřil Čarek v místě, kde označil monumentální stavby v Norimberku za „neuvěřitelné, až doléhající svou obrovitostí“, i tam, kde popisoval německou krajinu, jež se podle něho nepodobá té naší. Německé vsi s cihlovými domy mají „důkladnost, tíhu až vážnost proti svítícím vesničkám Čech“.⁸⁷ Autor se vyznal ze stesku po české zemi, který zakoušel na cestě – ten prý ale zlinští světoběžníci asi nemohou pochopit.

Josef Hora při líčení mnichovské expozice současného německého umění napsal, že vystavené krajiny, portréty, akty „stojí uprostřed dnešní Říše, myslí s ním (*sic*) v tvaru i barvě a jaksi s ním i bojují, plní se jeho rytmem, jeho pýchou, jeho rozmachem“. Ve větách – nejednou obsahově nepřilíh jasných a zde i gramaticky drh-noucích – se vyhnul pochvale výstavy. Vymluvil se, že není uměleckým kritikem, a pasáží předeslal vše říkající povzdech: „Škoda, že jsme neviděli mnichovskou Pinakothéku a jiné starší sbírky!“⁸⁸ Překvapí kostrbatost Horova slohu, byl přece vynikajícím stylistou. Chtěl snad chybami dát signál čtenáři, nebo jeho texty někdo upravoval? Mohla působit i Horova nemoc.

Jinotaj můžeme tušit v pasáží, kde připomínky ničivosti války dává Hora do kontrastu se silou duše. Nemluví o duši německé, ale vrací se odvážně do ruin Rotterdamu.

84 KNAP, Josef: Velké dojmy z cesty po Říši. In: *Venkov* (27.9.1940), s. 3.

85 TÝŽ: Výmluvný protiklad. In: *Zlín*, roč. 9, č. 40 (2.10.1940), s. 5.

86 FIALŮV článek je faktograficky bohatý, autor se však neubrání oslavě síly Německa i „politické jasnozřivosti Vůdce“ (FIALA, Václav: Říše nezraněná a bojující o vítězství. In: *Národní práce* (21.9.1940), s. 3). Zkušný autor cestopisů zachytil knižně dojmy z předchozího podobného výletu z léta 1940 pod titulem *Poražená Francie: Český novinář na západních bojištích* (Praha, Orbis 1940). Ta byla o rok později v rozšířeném vydání publikována pod názvem *Na křižovatce nových dějin: Český novinář v Belgii a ve Francii roku 1940* (Praha, Orbis 1941).

87 ČAREK, Jan: Moje dojmy. In: *Zlín*, roč. 9, č. 40 (2.10.1940), s. 5.

88 HORA, Josef: Dojmy z Říše. In: *České slovo* (20.9.1940), s. 3.

„Lidská duše je silnější než hmota. Hmotu jsme viděli rozbitou a zničenou, ale v Rotterdamu chodci už chodili pevným krokem kolem zřícenin a mezi nimi. Duše je silná a umí zapomínat.“⁸⁹ Jako dvojznačný se jeví i závěr článku: „Ukazovali nám v Říši práci a mnoho práce. V továrnách, docích i loděnicích, venku. Všechna ta práce, zařaděna do hmatatelné organizace celku, mění tvář Říše. Muži i ženy se učí sociální vázanosti, roste v nich pocit společenské jednoty. Ne ve znamení zlata, ale pilných rukou. To bylo to nejkrásnější a nejnabádavější na naší cestě po Říši.“⁹⁰ Šlo o skrytou připomínku vize socialistů, narážku, že i v Německu nakonec zvítězí svět práce a solidarity? Pasáží přitom cenzor nemohl nic vytknout – také nacistická propaganda se oháněla kultem práce a jednotné organizace společnosti.

Změna poetiky?

Není pochyb, že cesta na účastníky zapůsobila. Můžeme se jen dohadovat, zda aktivisté pocítili uspokojení z moci říše, nebo zda u některých z nich se nedostavily pochybnosti. Na některých cestovatelích zanechala demonstrace surové síly a nepokryté výhružky drtivý dojem. Správní ředitel Národního divadla Rudolf Stránský se vyjádřil k bezprostřední reakci šéfa činohry na zážitky z cesty lakonicky: „Když se Jan Bor vrátil z Německa – rozplakal se.“⁹¹ Obdobně režisér Jindřich Honzl soudil, že zejména zážitek z Rotterdamu posílil u šéfa opery Národního divadla Václava Talicha „respekt a strach z Němců“.⁹² Architekt Jan Sokol vzpomíná, že na cestě trávili „zlé a smutné dny“. Vzpomínka na Goebbelsův projev v něm i po letech navodila pocit apokalypsy. S Jaroslavem Durychem a Václavem Renčem chodil po večerech do kostelů. Nechyběl svérázný humor: „Jdete na pivo?“ – „Ne, na svěcenou vodu.“⁹³

Zážitky z cesty nepochybně ovlivnily pěti spisovatelů, které jsme podrobněji stopovali. Jaroslav Durych psal z Koblence manželce Marii Durychové 6. září 1940 na pohlednici uklidňující slova: „Jsem s cestou úplně spokojen.“⁹⁴ Po válce ovšem dosvědčil kanovník kapituly na Vyšehradě Antonín Stříž, účastník domácího odboje, v listu Ústřednímu národnímu výboru hlavního města Prahy, že po návratu z říše mu Durych řekl: „Byla to komfortní cesta do koncentráku a divím se, že nás tam nezavřeli.“⁹⁵

89 TÝŽ: Dojmy z Říše. In: *Tamtéž* (28.9.1940), s. 3.

90 *Tamtéž*, s. 4.

91 STRÁNSKÝ, Rudolf: Očima svědka. In: ČERNÝ, František (ed.): *Theater – Divadlo: Vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku*. Praha, Orbis 1965, s. 26.

92 Srv. ČERVINKA, F.: *Česká kultura a okupace*, s. 63 (viz pozn. 33). Autor se odvolává na Honzlův dopis Bohuslavu Martinů z roku 1946.

93 SOKOL, Jan: *Moje plány: Paměti architekta*. Praha, Triáda 2004, s. 184. Sokol výlet chybně datuje do roku 1941.

94 LA PNP, f. Jaroslav Durych, inv. č. 1721, Korespondence rodinná, pohlednice Jaroslava Durycha adresovaná Marii Durychové z 6.9.1940.

95 AHMP, f. Malý dekret, sign. 36-321/1, folio 10, nedatovaný dopis Antonína Stříže Ústřednímu národnímu výboru hl. m. Prahy.

Kouzlo Rýna! Durychova pohlednice manželce z Koblence se stručným vyjádřením spokojenosti z cesty (Literární archiv PNP, fond Jaroslava Durycha)

Podle svědectví Bedřicha Fučíka zničený Rotterdam i fungování děsivé nacistické mašinerie „hluboce zasáhly“ Josefa Knapa. V jeho díle, jež vznikalo za války, shledává posílení citové složky: „Cit, který se vylévá v širokém proudu do válečných prací Knapových, je výraz jeho touhy postavit proti bezcitnému barbarovi, jehož

infernální Luftwaffe způsobila takové peklo v západoevropské oblasti, člověka ve vyšším slova smyslu, člověka důstojného tohoto jména, člověka, vybudovaného vnitřně úsilím dlouhých století, jehož znakem proti hrubému Antaiovi je právě jeho cit.“⁹⁶ Fučík si povšiml, že Knap se postupně vzdal publikačních možností, když ruralismus začal být označován za směr příbuzný nacistickému literárnímu hnutí *Blut und Boden*. Je pravdou, že po návratu z říše vydal Knap jediný nový původní román *Věno* (1944), který rozvíjel téma domova a pospolitosti prostých lidí. V roce 1944 byl totálně nasazen, což zničilo podmínky pro jeho literární tvorbu.

Utlumení aktivity, zejména publicistické, využití tématu národa, domova, rodiny, víry jako obranné strategie, důraz na citovost, nabývající nejednou kolektivistického vyznění, to bychom snad mohli označit za společné jmenovatele reakcí pětice literárních poutníků do říše. Příčiny „vytrácení“ z veřejného prostoru mohly být pochopitelně dány také objektivně, například zdravotními důvody, jako v případě těžké choroby Josefa Hory. Václav Renč opustil poezii a věnoval se divadelní tvorbě, živil se zejména překlady her. Jaroslav Durych se odmlčel, od roku 1940 nevydal za okupace další knihu, a věnoval se ediční práci. Intenzivnější tvůrčí aktivitu můžeme sledovat u Jana Čarka, který po roce 1940 vydal knihu úvah a článků *O životě a literatuře* (1941), obsahující ovšem většinou starší texty, básnickou sbírku *V zemi české* (1942) a sbírku epigramů a satirických básní *Na špičku nože* (1943). Jestliže v *Devíticase kočce*, vydané na konci roku 1939, si ještě v epigramu „Chytré pokání“ dopřál pózu vítěze, žádajícího poražené uznat vinu („Když ty jsi chyboval, napiš Chyboval jsem, / neb všichni nechýbovali.“),⁹⁷ a jinde kriticky šlehl proti surrealismu („cizímu tlumočiteli“),⁹⁸ ve sbírce *Na špičku nože* se podobných ostnů důsledně zdržel. „Politika jest pro mě neznámou věcí“,⁹⁹ mohl pak vypovídat při výslechu 14. listopadu 1946...

Josef Knap jako jediný ze zúčastněné pětice spisovatelů po návratu z cesty ještě za protektorátu vydal nový román *Věno* (1944), ostatní se částečně odmlčeli

96 Citováno podle: KALISTA, Z.: Josef Knap, s. 282 (viz pozn. 13).

97 ČAREK, Jan: Chytré pokání. In: TÝŽ: *Devíticase kočka*. Praha, Novina 1939, s. 9.

98 TÝŽ: A člověk diví se. In: *Tamtéž*, s. 43.

99 ABS, f. Vyšetřovací komise pro Národní a Lidový soud při Ministerstvu vnitra, sign. 301-103-2, folio 132, výslechový protokol Jana Čarka ze 14.11.1946.

Básník Jan Čarek (1898–1966) se po návratu z cesty dokázal vyhnout téměř všem úlitbám německé propagandě. Nadále psal hlavně verše pro dětské čtenáře (www.ctenizpisku.cz)

Výlet kulturních pracovníků do říše v září roku 1940 představoval podle historika Tomáše Pasáka „obrat v kulturní politice“ protektorátu.¹⁰⁰ Důrazně bylo účastníkům zájezdu sděleno, že existence českého národa je v rámci říše možná jen při bezvýhradném podřízení nacismu, že sny o udržení kulturní autonomie Čechů jsou utopií. Poselství, jehož artikulace se ujal ministr Goebbels, bylo doprovázeno demonstrací síly a hrozbami. Efekt měl být zmnožen reprezentativním složením delegace, jejíž příslušníci byli zneužití v propagandistické kampani. Je otázkou, zda zájezd přivodil „změnu poetiky“ spisovatelů. V případě katolických intelektuálů a ruralistů znamenala zlom nejspíše již okupace českých zemí 15. března 1939. Většina z nich ji vnímala jako porážku a krach iluze o vlastní výlučnosti, již si namnoze pěstovali za druhé republiky. Odtud počalo jejich postupné vytrácení z veřejného prostoru, hledání nových témat a nového prizmatu vnímání. Děsivé zážitky z výpravy v září 1940 proces uspišily.

Rozhodnutí uchýlit se do ústraní nebylo ale výsostně osobní a mohlo být narušeno nátlakem zvenčí. Spisovatelé mohli být znovu donuceni přerušit mlčení. Čtenáři *Národní politiky* si mohli 30. dubna 1944 přečíst Durychův článek „Smysl doby“, v němž uznávaný spisovatel tvrdil, že válka je zaslouženým trestem za sobectví lidí a skončí „úplným vítězstvím sociálního řádu až do všech důsledků“.¹⁰¹ František Červinka se později zamyslel nad nejasným smyslem sdělení. Někteří v něm mohli vycítit očekávání „revolučně sociální reformy“ společnosti, jiní naopak text chápali jako víru ve vítězství nacionálněsocialistického řádu, jehož propaganda se oháněla ideálem sociální rovnosti.¹⁰²

Jak se měří vina

Osud většiny účastníků zájezdu byl tragický. Nedlouho po osvobození, 21. června 1945, podlehl vleklé nemoci básník Josef Hora. Den poté byl jmenován *in memoriam* prvním

100 PASÁK, T.: *Pod ochranou Říše*, s. 245 (viz pozn. 3).

101 DURYCH, Jaroslav: *Smysl doby*. In: *Jaroslav Durych, publicista*, s. 243 (viz pozn. 28).

102 ČERVINKA, F.: *Česká kultura a okupace*, s. 75.

národním umělcem. Někteří členové výpravy zemřeli za války, jako například šéf činohry Národního divadla Jan Bor (1943), šéfredaktor literárně-dramatického oddělení Českého rozhlasu Miloš Kareš (1944) nebo šéfredaktor tiskového odboru vlády František Hofman, který zahynul v květnu 1942 jako vězeň v koncentračním táboru v Osvětimi. Nedlouho po osvobození spáchal sebevraždu pracovník téhož odboru Rudolf Procházka a stejně sešli ze světa Celestin Rypl, skladatel a referent pro hudební věci v kulturním oddělení Ministerstva lidové osvěty, i malíř Karel Rélínek. Malíř Janko Uprka, bojovník za přivtělení Moravského Slovácka ke Slovensku, byl prohlášen za nesvéprávného. Nejohroženější byl úděl aktivistických novinářů. Karel Lažnovský zahynul již v říjnu 1941 na otravu.¹⁰³ Antonín Jaromil Kožíšek, Vladimír Krychtálek a Alois Kříž byli souzeni Národním soudem a na jaře 1947 popraveni.

Katoličtí spisovatelé, ruralisté a jim blízcí kulturní činitelé byli podrobena šetření za své chování za války. Výjimkou byl Jan Čarek, který se od někdejších druhů z okruhu *Lumíra* distancoval tak důrazně, že to později Bedřich Fučík označil za „zrádné vystoupení“.¹⁰⁴ Čarek se po válce uchýlil do bezpečného, apolitického světa literatury pro děti. Sám Fučík, ale také Jaroslav Durych, Josef Knap i Václav Renč byli kritizováni v tisku, jejich chování se zdlouhavě projednávalo v Syndikátu českých spisovatelů, který za tím účelem zřídil očištnou komisi, a byli posléze podrobena šetření podle takzvaného malého retribučního dekretu prezidenta republiky.¹⁰⁵ Retribuční soudnictví bylo přetíženo početnými kauzami, nebylo možné

Diplomat Hubert Masařík (1896–1982), jeden ze dvou mluvčích české kulturní delegace, jako předseda jednatelešského sboru Českého rozhlasu v roce 1940. Poválečného obvinění z kolaborace jej zprostil Národní soud v roce 1946 (© Jiří Masařík a nakladatelství Paseka, 2002)

103 K tomu srv. PASÁKOVÁ, Jana: Chlebičková aféra: Odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše? In: *Historie a vojenství*, roč. 57, č. 1 (2008), s. 75–85.

104 Viz KALISTA, Zdeněk: *Po proudu života*, sv. 2. Brno, Atlantis 1996, s. 570.

105 K tomu srv. BAUER, Michal: Dva typy očišty Syndikátu českých spisovatelů: pokvětnová a poúnorová. In: TÝŽ: *Ideologie a paměť: Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. Praha – Jinočany, H & H 2003, s. 34–73; TÝŽ: Jednání komisí a výborů Syndikátu českých spisovatelů o členství křesťansky orientovaných autorů v SČS v letech 1947–48 a jejich vylučování z této organizace. In: *Česká literatura*, roč. 46, č. 6 (1998), s. 621–630;

ověřovat jednotlivé případy do hloubky. V případech, které zde sledujeme, však nedošlo k žádné křiklavé nespravedlnosti. Pokud bylo něco spisovatelům vytknuto a byli za něco mírně „disciplinárně“ potrestáni, pak to bylo chování za druhé republiky (konkrétně Durych a Renč, kteří oba vinu uznali). Projevy za okupace byly pokládány za vynucené. Dodejme, že autor apoteózy Goebbelsových „tmavých uhrančivých očí“ Josef Träger nebyl postižen ani napadán.

Šetření na půdě syndikátu bylo znovu otevřeno po únoru 1948. Zásadní vliv na profesní uplatnění spisovatelů měla potom transformace Syndikátu českých spisovatelů ve výběrový Svaz československých spisovatelů na přelomu let 1948 a 1949. Možnost umělecké realizace byla totiž závislá na členství v profesní organizaci. Josef Knap a Václav Renč byli pak po vynucených doznáních spolu s Bedřichem Fučíkem, Zdeňkem Kalistou a dalšími katolickými intelektuály na začátku padesátých let odsouzeni k vysokým trestům na základě vykonstruovaných obvinění – to už je ovšem jiný příběh, který s lety okupace přímo nesouvisel.

Historik vnímá a respektuje světskou spravedlnost, na ní se ovšem nezastává, neboť si uvědomuje její limity. Německý filozof Karl Jaspers po válce uvažoval o několika vrstvách viny – vedle viny kriminální a politické psal o vině morální, jež má i rozměr metafyzický. Oslovila mě teze: „O morální vině lze vskutku hovořit jen v láskyplném boji lidí navzájem solidárních.“¹⁰⁶ Nelze soudit provinění z pozice povýšeného soudce. Nemůžeme pochopit jednání těch, o jejichž selháních uvažujeme, bez soucítění s nimi, bez pokusu o znovuprožití jejich dramatu. Stanislav Kokoška ve studii v *Soudobých dějinách* uvažoval o různých podobách chování Čechů vůči okupačnímu režimu, nacházejících se mezi pojmy „odboj“ a „kolaborace“.¹⁰⁷ Diferencoval i mezi různými formami vynucené kolaborace a přizpůsobení. V průběhu okupace se navíc proměňovaly postoje lidí v závislosti na tlaku okupační moci, na změnách situace na frontách i na osobnostním vývoji.

Britsko-německý sociolog Ralf Dahrendorf analyzoval „svody“ nacismu – smysl pro pořádek, velikost národa, vůdcovství jako „náboženské“ vykupitelství. Tyto a další principy se brzy ukázaly prázdnými, sloužily jen jako ospravedlnění totální mobilizace ve prospěch moci. „Nebylo mnoho intelektuálů, kteří by byli ještě v roce 1934, natož v roce 1938 nebo dokonce 1944 přesvědčenými nacisty. To byla jen čirá poslušnost, u některých hrála roli přísaha, u mnohých však víru vystřídal obrovský strach.“¹⁰⁸ Od takzvané noci dlouhých nožů v roce 1934, kdy nacismus demonstro-

TÝŽ: Projednávání záležitostí křesťansky orientovaných autorů v SČSS v průběhu 50. let. In: *Tvar*, roč. 13, č. 3 (2002), s. 6 n. Srv. též CEBE, Jan: Poválečná očista v rámci Svazu českých novinářů. In: *Mediální studia*, roč. 6, č. 1 (2012), s. 17–44.

106 JASPERS, Karl: *Otázka viny: Příspěvek k německé otázce*. Praha, Mladá fronta 1991, s. 8.

107 KOKOŠKA, Stanislav: Odboj, kolaborace, přizpůsobení... Několik poznámek k výzkumu české protektorátní společnosti. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 1–2 (2010), s. 9–30; srv. též TESÁŘ, Jan: *Traktát o „záchraně národa“: Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace*. Praha, Triáda 2006; PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Praha, Práh 1999; TOMÁŠEK, Dušan – KVAČEK, Robert: *Obžalována je vláda*. Praha, Themis 1999.

108 DAHRENDORF, Ralf: *Pokoušení nesvobody: Intelektuálové v časech zkoušek*. Jinočany, H & H 2008, s. 31.

val svůj teroristický charakter,¹⁰⁹ se podle Dahrendorfa u intelektuálů jednalo spíše o přísluhovačství či oportunismus než o přesvědčení. Záskutí psychického světa intelektuálů a umělců, kteří se stali dobrovolně či z donucení na určitou dobu souběžci nacismu, jsou ovšem různá. Mohli bychom doplnit, že nejednou šlo o prostý návyk na realitu či o potlačení její nepříjemné části, tedy o případy, ve kterých nehrála primárně roli vypočítavost.

Při hodnocení propagandistické kampaně spojené s výpravou českých intelektuálů do říše pražská ústředna Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) ve své zprávě z 1. října 1940 o situaci v protektorátu v měsíci září vyjádřila spokojenost s publikovanými příspěvky účastníků. Vytknuty v ní byly jen drobné „zlomyslnosti“ (nejmenovaný nakladatel se prý vyjádřil, že Němci ukázali jen, co chtěli, a mnichovská výstava vyjevila „uměleckou slabost“ říše) a kritizováno bylo chování některých cestovatelů, hodnocené jako politická demonstrace (nošení odznaků Národního souručenství,¹¹⁰

obdarování českých dělníků v Berlíně penězi).¹¹¹ Soudě podle Goebbelsova deníku, byl i on spokojen s dopadem proslovu z 11. září: „Můj projev k Čechům zapůsobil jako zázrak. Absolutní proměna tamějšího stanoviska. Tolik jsem ani já neočekával,“ poznamenal si již 14. září 1940.¹¹² A 24. září přidal: „Velké ulehčení v Praze. Můj projev zde zázračně zapůsobil. Nadšené články v tisku. Absolutní změna nálad.“¹¹³ Vykonal tedy účastníci zájezdu svou otrockou službu a zaslouží pohrdání?

Operní pěvec Pavel Ludikar (1882–1970), druhý mluvčí české kulturní delegace, byl po osvobození dvakrát uvězněn a opakovaně vyšetřován pro obvinění z kolaborace. Nakonec byl odsouzen k peněžitě pokutě a v roce 1949 se vystěhoval do Rakouska (cs.wikipedia.org)

109 Za „noci dlouhých nožů“ 30. června 1934 došlo k likvidaci Hitlerových konkurentů ve vedení SA v čele s Ernstem Röhmem pod záminkou, že připravovali puč (proto je událost označována též jako Röhmův puč).

110 Předseda vlády Alois Eliáš usiloval, aby skupina vystupovala jako delegace Národního souručenství, ale proněmečtí účastníci zájezdu to odmítli (viz MASÁŘÍK, H.: *V proměnách Evropy*, s. 333 – viz pozn. 9).

111 NA, f. Státní tajemník při Úřadu říšského protektora, sign. 114-9-20, folio 25.

112 GOEBBELS, Joseph: *Deníky*, sv. 4: 1940–1942. Praha, Naše vojsko 2010, s. 102.

113 *Tamtéž*, s. 105 n.

Dirigent Václav Talich (1883–1961) strávil několik týdnů za mřížemi hned po osvobození, v roce 1946 bylo trestní stíhání proti němu zastaveno (Archiv Národního divadla, Praha)

Historik by měl vážit jednotlivé skutky konkrétních aktérů s vědomím širšího kontextu dějinného vývoje i jejich životaběhu. Aktivisté mezi novináři a pronacističtí sympatizanti mezi kulturními činiteli přispívali k utváření obrazu mocné Německé říše uvědoměle. Naproti tomu básník Josef Hora sice musel vykonat to, co se od něho očekávalo, takže jej zřejmě za loajálního považoval i neblahý Karel Lažnovský,¹¹⁴ ale o jeho skutečném poměru k nacismu nemůžeme mít pochyby – byl v kontaktu s odbojovými pracovníky, přispěl do ilegálního tisku,¹¹⁵ s přáteli (Františkem Halasem, Vladimírem Holanem, Jaroslavem Seifertem a dalšími) promýšleli možnosti odporu a podobu kultury v osvobozené vlasti, sledovali pohyb fronty. Literární historik Albert Pražák vzpomínal, jak Hora „výskal radostí, když Rusové hnali Němce od Stalingradu“.¹¹⁶

Nacisté oslovili katolické spisovatele i ruralisty s nadějí, že v nich najdou spojence, ale nikdo z námi sledovaných mužů se k otevřené kolaboraci nepropůjčil. Pocity asi většiny z nich vyjádřil Bedřich Fučík v listu Janu Čepovi po návratu ze zájezdu: „Žiji pod takovým tlakem přeřízných příkazů k loajálnosti, pod tlakem zbabělosti jiných a ve vlastní hanbě, že zapomínám na to, co bylo včera.“ A při-

dal: „Všechno ukazuje, že je snad potřeba, aby jeden každý, ten víc, ten méně, byl obrán dohola, o všechnu svou víru, o všechnu svou lidskou oporu.“¹¹⁷ K otevřenému odmítnutí, jaké učinil Vladislav Vančura, se nikdo z nich neodhodlal, ale snažili se utlumit své veřejné projevy a v některých případech i vkládat jinotaje do svých veřejných sdělení.

Reflexe síly německé moci a pocit podřízenosti mohly být v určitých okamžicích reálné, demonstrace brutality na některé účastníky zapůsobila. Veřejná vyjádření poddanosti nacistickému Německu však formulovali uvědoměle jen kolaboranti. Většina účastníků zájezdu byla k servilním formulacím donucena. Nešlo tedy ani o spontánní vyjádření komplexu malého národa vůči mocné říši. Připomeňme příklad francouzských spisovatelů, kteří se smířili s porážkou německou silou

114 Lažnovský uveřejnil pochvalný článek o „stoprocentním muži“ Horovi k jeho padesátým narozeninám (LAŽNOVSKÝ, Karel: Redaktor Josef Hora. In: *České slovo* (8.7.1941), s. 4).

115 Srv. *V boj: Edice ilegálního časopisu*. Praha, Historický ústav československé armády 1992, s. 835 a 891; ČERNÝ, V.: *Paměti*, sv. 2, s. 102 a 175 (viz pozn. 30); MOURKOVÁ, J.: *Josef Hora*, s. 270 (viz pozn. 1).

116 PRAŽÁK, Albert: *Politika a revoluce: Paměti*. Ed. Stanislav Kokoška. Praha, Academia 2004, s. 86 n.; srv. též ŠTĚPÁNEK, Z.: *Herec*, s. 262 (viz pozn. 2).

117 Citováno podle: SAK, R.: „Život na vidrholci“, s. 197 (viz pozn. 20).

a vycházeli nacismu a antisemitismu dalekosáhle vstříc. Robert Brasillach, Pierre Drieu La Rochelle, Louis-Ferdinand Céline, Jacques Chardonne, Ramon Fernandes a mnozí jiní byli přitom skutečnými hvězdami evropské literární scény.¹¹⁸

Budoucí životopisci českých spisovatelů, kteří se zúčastnili výletu do Německa a Holandska v září 1940, budou konfrontováni s dilematy, jimž museli čelit. Budou se muset zamýšlet nad tím, jak se účastníci cesty vyrovnávali s mocenským nátlakem, v kterých momentech mu podléhali, kde zakolísali, kde se stavěli na odpor a kde naopak rezignovali pod vlivem strachu, z únavy nebo ze zvyku. A kde třeba čerpali výhody ze svého postavení. Je třeba rovněž vážít efekt veřejných projevů spisovatelů na veřejnost, která často nebyla s to dešifrovat skrytá sdělení. Nezbytné je zkoumat reálné varianty chování, jež se před aktéry otevíraly. Nerozhodovali se často jen sami za sebe, ale i za své rodiny, za kolegy v zaměstnání... Měli bychom usilovat o obraz živých lidí s jejich slabostmi i silnými stránkami, rozhodujících se mnohdy v existenciálních situacích, kdy na krku cítili „kostlivý dotek smrti“¹¹⁹ a kdy strach ze smrti byl přebíjen strachem ze života, jak sugeruje Horova báseň v mottu k této studii. Historik k takové analýze musí přistupovat s pokorou, vědom si omezených možností poznání i své vlastní nedokonalosti.

118 Srv. vynikající knihu spisovatelky Ladislavy Chateau *Vlak do Výmaru: Volnost, rovnost a bratrství s Goebbelsem*. Brno, Host 2013.

119 ČIVRNÝ, Lumír: *Co se vejde do života*. Praha, Hynek 2000, s. 32.

Příloha – Základní životopisné údaje o účastnících zájezdu do Německa a Holandska v září 1940

BOR Jan PhDr. (vl. jm. Jan Vladislav Strejček; 16. 2. 1886 Praha – 25. 3. 1943 Záměstí, okres České Budějovice), divadelní režisér, dramatik, esejista a překladatel, od roku 1939 šéf činohry Národního divadla

CRHA Václav PhDr. (27. 5. 1901 Rokycany – 14. 4. 1964 Praha), novinář, redaktor a hudební kritik, učitel ve Svobodné škole politických nauk, jednatel literárního odboru Umělecké besedy, šéfredaktor deníku *Národní politika* (1937–1943), 30. března 1946 odsouzen Národním soudem pro zločiny proti státu k doživotnímu žaláři, v roce 1954 trest zmírněn na dvacet let žaláře, v říjnu 1956 propuštěn na podmínku

ČAREK Jan (29. 12. 1898 Heřmaň, okres Písek – 27. 3. 1966 Praha), básník a publicista, autor především knih pro děti, úředník Ministerstva železnic, člen Kulturní rady při Národní radě české, řádný člen IV. třídy České akademie pro vědy a umění od 5. 3. 1940

ČEJKA Antonín (6. 6. 1902 Podmokly, okres Děčín – ???), úředník a textař, ředitel Ochranného sdružení autorského, po roce 1945 ředitel Ochranného svazu autorského a ústřední tajemník Syndikátu českých skladatelů, v lednu 1950 emigroval na Západ

DURYCH Jaroslav MUDr. (2. 12. 1886 Hradec Králové – 7. 4. 1962 Praha), povoláním vojenský lékař, spisovatel, esejista a publicista, místopředseda Kulturní rady při Národní radě české, řádný člen IV. třídy České akademie pro vědy a umění od 26. listopadu 1936 do 7. října 1938, kdy na členství rezignoval

FIALA Václav PhDr. (16. 11. 1896 Slaný, okres Kladno – 11. 4. 1963 Prosečnice, okres Benešov), novinář, autor cestopisů, esejů a historických prací, propagátor české hudby v zahraničí, šéfredaktor zpravodajské společnosti Central European Press (1937–1946), po válce postižen zákazem novinářské činnosti a publikování

FUČÍK Bedřich PhDr. (4. 1. 1900 Čáslavice, okres Třebíč – 2. 7. 1984 Praha), literární kritik a historik, editor a překladatel, ředitel nakladatelství Melantrich (1929–1939), šéfredaktor nakladatelství J. R. Vilímek (1939–1943), ředitel České akciové tiskárny, nakladatelství Universum (1945–1948) a nakladatelství Vyšehrad (1947–1949), v roce 1951 zatčen, 1952 odsouzen ve vykonstruovaném procesu s katolickými intelektuály, 1960 propuštěn na amnestii a 1967 rehabilitován

HAMPL Jaroslav (31. 10. 1900 Rychnov nad Kněžnou – 30. 6. 1960 Praha),¹²⁰ nakladatel, v roce 1920 spolu s Arnoštem Kvasničkou založil a do roku 1949 provozoval nakladatelství Kvasnička a Hampl, pokladník a jednatel Klubu moderních nakladatelů Kmen, jednatel Svazu knihkupců a nakladatelů a předseda představenstva Záložny knihkupců a nakladatelů

HERTL Jan PhDr. (5. 5. 1906 Praha – 16. 11. 1965 Benešov),¹²¹ historik, archivář, publicista, redaktor, překladatel a příležitostný malíř, spoluzakladatel revue *Řád* (1932), člen Kulturní rady při Národní radě české, ředitel nakladatelství Vyšehrad (1942–1945), po válce středoškolský učitel a muzejní pracovník (od roku 1960 první ředitel Vlastivědného muzea Podblanicka v Jemništi a od roku 1963 ředitel Okresního muzea Podblanicka v Benešově)

HOFMAN František JUDr. (23. 11. 1891 Lobzy, dnes Plzeň – 23. 5. 1942 koncentrační tábor Osvětim), novinář, úředník a komunální politik, dlouholetý tajemník Syndikátu československých novinářů, zpravodaj Československé tiskové kanceláře v Berlíně (1928–1931), člen pražského zastupitelstva za Národní stranu práce (1938–1939), šéfredaktor tiskového odboru Předsednictva ministerské rady (1939–1941), v roce 1941 zatčen za spolupráci s odbojem, vězněn na Pankráci, v Terezíně a v Osvětimi, kde byl umučen

HORA Josef (8. 7. 1891 Dobříň, okres Litoměřice – 21. 6. 1945 Praha), básník, literární kritik, novinář a překladatel, redaktor deníků *Právo lidu*, *Rudé právo*, *České slovo* a kulturních časopisů, v roce 1929 vyloučen z KSČ, člen Kulturní rady při Národní radě české, řádný člen IV. třídy České akademie věd a umění od 18. dubna 1939, v červnu 1945 se stal *in memoriam* prvním nositelem titulu národní umělec

KABELÍK Vladimír (10. 9. 1894 Přerov – 8. 4. 1966 Praha), filmový producent, dramaturg, scenárista a úředník, za okupace se podílel na plánech reorganizace československého filmu v rámci ilegálního Národního revolučního výboru inteligence, po válce vysoký úředník zestátněné kinematografie, vedoucí výroby a vedoucí dramaturg Filmového studia Barrandov

KAREŠ Miloš PhDr. (22. 11. 1891 Praha – 2. 2. 1944 Praha), rozhlasový dramaturg, režisér, novinář, umělecký kritik a spisovatel, od roku 1930 vedoucí literárně-dramatického oddělení Československého (Českého) rozhlasu

KNAP Josef PhDr. (28. 7. 1900 Podůlší, okres Jičín – 13. 12. 1973 Praha), prozaik, literární a divadelní kritik a historik, publicista, dlouholetý pracovník divadelního oddělení Národního muzea v Praze, člen Kulturní rady při Národní radě

¹²⁰ Za identifikaci této osoby a základní údaje o ní vděčím Aleši Zachovi z Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

¹²¹ V některých veřejných zdrojích se uvádí jako místo úmrtí Jemniště (okres Benešov).

české, řádný člen IV. třídy České akademie pro vědy a umění od 18. dubna 1939, v roce 1951 zatčen, 1952 odsouzen ve vykonstruovaném procesu s katolickými intelektuály, 1955 propuštěn ze zdravotních důvodů, 1967 rehabilitován

KONSTANTIN Jan (vl. jm. Jan Schindler; 30. 9. 1894 Jeseník nad Odrou, okres Nový Jičín – 28. 6. 1965 Hojsova Stráž, okres Klatovy), operní pěvec a hudební pedagog, člen opery Národního divadla (1921–1957), ve třicátých letech organizátor akcí na podporu demokratického Španělska

KOŽÍŠEK Antonín Jaromil (28. 8. 1905 Brno – 26. 3. 1947 Praha), novinář a redaktor, prošel redakcemi různých listů od komunistického deníku *Rovnost* po fašistický časopis *Národní tábor*, který založil, šéfredaktor deníků *Moravská orlice*, *Moravské noviny* (a fakticky i jejich vydavatelství Globus) (1939–1943) a *Polední list* (1943–1945), předseda brněnské pobočky Národního svazu novinářů (1940–1941), člen organizace Vlajka, funkcionář Českého svazu pro spolupráci s Němci a České ligy proti bolševismu, 5. května 1945 internován, 1947 odsouzen Národním soudem za kolaboraci a popraven

KRYCHTÁLEK Vladimír (27. 1. 1903 Brno – 22. 4. 1947 Praha), novinář, dlouholetý redaktor deníku *Lidové noviny* (zpravodaj v Moskvě v letech 1934–1936), šéfredaktor deníku *Venkov* (1944–1945) a jeho odpoledního vydání *Večer* (1939–1944), předseda Národního svazu novinářů (1942–1945), zmocněnec Národního souručenství pro propagandu a tisk, v květnu 1945 zatčen, 1947 odsouzen Národním soudem za kolaboraci a popraven

KŘÍŽ Alois (26. 2. 1911 Hamburk, Německo – 26. 3. 1947 Praha), novinář, redaktor časopisu *Vlajka* (1939–1941), od roku 1941 komentátor a poté šéfredaktor Českého rozhlasu (1944–1945), v květnu 1945 zatčen, 1947 odsouzen Národním soudem za kolaboraci a popraven; protektorátní soubor jeho antisemitských přednášek *Co víte o Židech?* se dočkal v roce 2015 nového vydání v brněnském nakladatelství Guidemedia

LAŽNOVSKÝ Karel (8. 3. 1906 Motyčín, okres Kladno – 10. 10. 1941 Praha), novinář, původně člen KSČ, do roku 1933 redaktor *Rudého práva* a šéfredaktor *Rudého večerníku*, poté působil v národněsocialistickém tisku, od března 1941 šéfredaktor deníku *České slovo*, zemřel na otravu po požití chlebičků podávaných při audienci u předsedy vlády Aloise Eliáše

LUDIKAR Pavel (vl. jm. Pavel Vyskočil; 3. 3. 1882 Praha – 19. 2. 1970 Vídeň, Rakousko),¹²² operní pěvec, hudební pedagog, režisér, klavírista, skladatel písní, spisovatel a překladatel, vystupoval na předních světových operních scénách (v le-

¹²² Datum úmrtí přebírám z publikace: HOSTINSKÝ, Jiří – BERGER, Miroslav – MATĚJKA, Václav – SEDLÁČEK, Milan: *Múzy Pavla Ludikara: Sborník tematicky zaměřených prací*. Týn nad

tech 1926–1932 v Metropolitní opeře v New Yorku), v září 1940 mluvčí výpravy českých kulturních pracovníků do Německa a Holandska, v květnu a od října do prosince 1945 vězněn, v prosinci trestní stíhání zastaveno, vyšetřován znovu v letech 1946–1947 a odsouzen k peněžitému trestu za nepřístojné a urážející chování, v březnu 1949 se vystěhoval do Rakouska, dlouholetý profesor Mozarteu v Salcburku a Hudební akademie ve Vídni, ředitel Operní školy ve Štýrském Hradci

MASAŘÍK Hubert JUDr. (2. 8. 1896 Tovačov, okres Přerov – 13. 10. 1982 Praha), právník, úředník, diplomat a publicista, za první světové války činný v realisticke straně, šéf kabinetu Ministerstva zahraničních věcí (1935–1939), od dubna 1939 jeden z nejbližších spolupracovníků premiéra Aloise Eliáše, přednosta koordinačního odboru Předsednictva ministerské rady, předseda jednatelelského sboru Českého rozhlasu (1940–1941), v září 1940 mluvčí výpravy českých kulturních pracovníků do Německa a Holandska, od konce září do konce roku 1941 vězněn, v roce 1945 obviněn z kolaborace, 1946 Národním soudem zproštěn obvinění, poté zaměstnán jako úředník

MUSIK Viktor (23. 12. 1899 Praha – 19. 11. 1952 Praha), cestovatel, spisovatel a novinář, redaktor České tiskové agentury a zahraniční reportér řady listů, autor cestopisů z mnoha zemí světa, šéfredaktor měsíčníku *Lidé práce* (1942–1945), určeného totálně nasazeným dělníkům v Německu, po válce trestně stíhán za údajnou kolaboraci a postižen zákazem novinářské činnosti, 1948 stíhání zastaveno

PEČENÝ Karel (5. 3. 1899 Praha – 1. 5. 1965 Praha), filmový podnikatel, producent a režisér, v roce 1927 založil a poté vlastnil filmovou společnost Elekta-Journal, po transformaci na společnost Aktualita, vyrábějící filmové týdeníky, stál v jejím čele jako generální ředitel (1937–1945), v roce 1944 produkoval propagandistický film o koncentračním táboru Terezín *Vůdce daroval Židům město* a další film *Theresienstadt*, za nějž byl vyznamenán řádem Svatováclavské orlice, po válce byl odsouzen za kolaboraci k pětiletému trestu odnětí svobody, předčasně propuštěn na zásah ministra národní obrany Alexeje Čepičky¹²³

PROCHÁZKA Rudolf PhDr. (8. 12. 1889 České Budějovice – 7. 7. 1945 Praha), novinář, publicista a překladatel, od roku 1919 pracovník tiskového odboru Předsednictva ministerské rady, spolupracovník deníků *Lidové noviny* a *Národní listy*, učitel na Svobodné škole politických nauk, v protektorátu zaměstnanec tiskového odboru Ministerstva lidové osvěty, po válce ukončil život sebevraždou

Vltavou, Nová forma 2014, s. 96 a 99. V běžně dostupných příručkách se uvádí též datum 20. 2. 1970.

123 K Čepičkovu zásahu došlo na žádost operního pěvce Přemysla Kočího, kolegy Pečeného manželky, operní pěvkyně Oty Horákové (srv. KOČÍ, Přemysl: *Dobrý den živote, aneb Všechno je jinak*. Praha, Arista 2000, s. 58 n.).

PŘÍHODA Váša (křtěný Václav František; 22. 8. 1900 Vodňany, okres Strakonice – 26. 7. 1960 Vídeň, Rakousko), houslový virtuos a hudební pedagog, od dvacátých let pořádal pravidelné koncertní zájezdy po celém světě, za druhé světové války žil většinou v Rakousku, po válce byl obviněn z nepřístojného chování během okupace, odsouzen k finanční pokutě a postižen zákazem vystupování v Československu, žil v Itálii a od roku 1950 trvale v Rakousku, na československá pódia se vrátil v roce 1956

RÉLINK Karel (vl. jm. Karel Röhling – toto příjmení začal znovu používat za okupace; 3. 8. 1880 Praha – 6. 5. 1945 Křivoklát,¹²⁴ okres Rakovník), malíř, ilustrátor, karikaturista a grafik, publicista a literát, autor antisemitských titulů a karikatur, vycházejících v časopise *Vlajka*, v roce 1942 uspořádal v Praze výstavu „Židobolševismus – nepřítel lidstva“, jejíž výnos věnoval Německému červenému kříži, byl činný v kolaborantských organizacích (*Vlajka*, *Árijská fronta*), spolupracovník gestapa, od dubna 1943 správce hradu Křivoklát, ukončil život sebevraždou

RENČ Václav PhDr. (28. 11. 1911 Vodochody, okres Litoměřice – 30. 4. 1973 Brno), básník, dramatik, překladatel, redaktor katolických kulturních časopisů a nakladatelský pracovník, člen Kulturní rady při Národní radě české, po válce divadelní dramaturg v Olomouci a režisér v Brně, postižen dvouletým zákazem publikování, v roce 1951 zatčen, 1952 odsouzen ve vykonstruovaném procesu s katolickými intelektuály, 1962 propuštěn a 1990 rehabilitován

RYPL Celestin JUDr. (12. 9. 1894 Hory Matky Boží, dnes součást obce Velhartice, okres Klatovy – 12. 5. 1945 Praha), skladatel, hudební pedagog, klavírista, spisovatel, novinář a úředník, za války postupně hudební referent tiskového odboru Předsednictva ministerské rady, zaměstnanec jeho kulturního oddělení, referent pro hudební věci v kulturním oddělení Ministerstva lidové osvěty a vedoucí II. oddělení kulturní sekce ministerstva, po válce ukončil život sebevraždou

SIMONIDES Jaroslav ing. (13. 12. 1898 Třebíč – 4. 7. 1979 Černošice, okres Praha-západ), nakladatelský úředník, dlouhodobě zaměstnán v akciové společnosti Melantrich jako její tajemník (resp. tajemník vrchního ředitele Jaroslava Šaldy), prokurista a ekonomický ředitel, v roce 1941 obviněn ze sabotáže, ale obvinění zproštěn, po roce 1945 náměstek ředitele a ředitel Melantrichu

SOKOL Jan ing. arch. (25. 5. 1904 Roudnice nad Labem, okres Litoměřice – 27. 9. 1987 Praha), architekt a pedagog, člen Kulturní rady při Národní radě české, profesor a rektor Vysoké školy uměleckoprůmyslové (1940–1945), poté zde vedl vlastní ateliér,

¹²⁴ Běžně neuváděné datum úmrtí přebírám z Rélinkova policejního spisu v Národním archivu, f. Policejní ředitelství v Praze, 1941–1950, k. 9411, sign. R 891/2. Za vyhledání spisu a dalších materiálů o Rélinkovi, ale také za pomoc při identifikaci Antonína Čejky a Jaroslava Simonidese, vděčím Lucii Holanové.

po roce 1951 zaměstnán ve Státním ústavu památkové péče, podílel se na rekonstrukci Pražského hradu

ŠALDA Jaroslav ml. JUDr. (12. 8. 1912 Praha – 19. 7. 1989 Praha), syn vrchního ředitele nakladatelství Melantrich Jaroslava Šaldy, právník a polygrafický odborník, zaměstnán v Melantrichu a krátce ředitel jeho knižního nakladatelství (1947), poté ředitel Polygrafického průmyslu v Praze, autor řady publikací o polygrafii, po válce vyšetřován pro podezření z kolaborace

ŠLÉGL Čeněk (vl. jm. Vincenc Schlögl; 30. 9. 1899 Praha – 17. 2. 1970 Praha), divadelní a filmový herec, režisér a scenárista, autor divadelních her, člen Divadla Vlasty Buriana (1925–1944), člen organizace Vlajka, po válce odsouzen Mimořádným lidovým soudem v Praze za kolaboraci k trestu šesti měsíců vězení, po propuštění se doživotně nesměl věnovat umělecké činnosti a pracoval v dělnických profesích

TALICH Václav (28. 5. 1883 Kroměříž – 16. 3. 1961 Beroun), dirigent a hudební pedagog, šéfdirigent České filharmonie (1919–1941), správce opery Národního divadla v Praze (1935–1945), šéfdirigent Slovenské filharmonie (1948–1952), profesor dirigování Akademie muzických umění v Praze a Vysoké školy muzických umění v Bratislavě, řádný člen IV. třídy České akademie pro vědy a umění od 24. 11. 1936, v květnu a červnu 1945 vězněn pro podezření z kolaborace, trestní stíhání zastaveno v březnu 1946, ale nadále mu byly kladeny překážky v profesním uplatnění, v roce 1946 založil Český komorní orchestr a od roku 1954 znovu dirigoval Českou filharmonii, v roce 1957 mu byl udělen titul národního umělce

TRÄGER Josef PhDr. (27. 5. 1904 Praha – 10. 6. 1971 Praha), divadelní kritik a teoretik, historik, publicista, pedagog, filmový pracovník, redaktor a scenárista, ředitel akciové společnosti Melantrich (1938–1945) a jejího knižního nakladatelství (do roku 1947), po válce vyšetřován pro podezření z kolaborace, ale obvinění zproštěn, po roce 1948 se věnoval filmové dramaturgii a byl redaktorem divadelních časopisů

UPRKA Jan (též Janko, Janek Uprka; 17. 5. 1900 Hroznová Lhota, okres Hodonín – 1. 1. 1975 Hroznová Lhota),¹²⁵ syn malíře Joži Uprky (1861–1940), malíř, umělecký řemeslník a publicista, ředitel školy lidového umění v Hroznové Lhotě, předseda fašizujícího spolku Národopisná Morava, usilujícího o připojení Moravského Slovácka ke Slovenské republice, autor antisemitských a pronacistických článků a projevů, v roce 1945 bylo proti němu zahájeno trestní stíhání, jež bylo zastaveno v roce 1949, poté co byl zbaven svéprávnosti

¹²⁵ V literatuře běžně neuváděné datum úmrtí přebírám z publikace Františka Mezihoráka *Hry o Moravu: Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945* (Praha, Mladá fronta 1997, s. 25).

Poznámka: Německý vedoucí výpravy Karl Alex von Gregory, vedoucí tiskového oddělení Úřadu říšského protektora, se od výpravy odpojil v Norimberku a přesunul se do Berlína, kde zřejmě chystal přijetí cestovatelů u ministra Josepha Goebbelse. K výpravě se v Berlíně připojil tiskový a politický referent Úřadu říšského protektora Wolfgang Wolfram von Wolmar a zúčastnil se přijetí u Goebbelse.

Studie vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR č. 18-14478S „Literatura za Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)“.

Abstract

Between 1939 and 1943, trips to Nazi Germany and to territories occupied by Germany (France, Belgium, the Netherlands, Poland, a large part of the Soviet Union) ranked among important tools influencing the public opinion in the so-called Protectorate of Bohemia and Moravia. The study deals with a trip of a group of Czech intellectuals – artists, representatives of culture and journalists – to Germany and the Netherlands in September 1940. Under German guidance, the 35-strong delegation was composed to give a representative and diverse impression. Apart from newspapermen collaborating with Germans, such as Karel Lažnovský (1906–1941) or Vladimír Krychtálek (1903–1947), men active in different segments of culture were invited as well, including personalities as outstanding as the directors of the dramatic company and the opera ensemble of the National Theatre in Prague, Jan Bor (1886–1943) and Václav Talich (1883–1961), respectively, operatic singers Jan Konstantin (1894–1965) and Pavel Ludíkar (1882–1970), violin virtuoso Váša Příhoda (1900–1960), publisher Bedřich Fučík (1900–1984), or architect Jan Sokol (1904–1987). The study focuses primarily on five writers who took part in the trip. Jaroslav Durych (1886–1962) and Václav Renč (1911–1973) ranked among Catholic-oriented authors, while Josef Knap (1900–1973) and Jan Čarek (1898–1966) represented so-called ruralists (writers of the country), and Josef Hora (1891–1945) was a leading poet, initially writing social poetry and later reflexive lyric poetry. Between the wars, all of them had been critical toward the reality of the First Republic in one way or another, the first four from conservative positions and Hora on the left (until 1929, he had been a member of the Communist Party).

The trip's programme had been put together very ingeniously. In addition to proofs of the Third Reich's brutal strength (a visit of the bombed-out city of Rotterdam, a sight-seeing tour of the Krupp arms factory in Essen), the travelers were served a menu of diverse cultural experiences (visits of theatrical performances, exhibitions and museums, outstanding architectural creations etc.). In Berlin, they were received by Joseph Goebbels (1897–1945), Reichsminister of Public Enlightenment and Propaganda, who emphasized, while addressing them, that the survival of the Czech nation and its culture depended on its submission to the German Reich. Upon their return home, all participants were forced to give public statements about the trip and their impressions, which had to conform to Nazi propaganda. Having described the above facts, the author analyzes defence strategies which the abovementioned authors were using

while writing made-to-order articles or showing their supposed loyalty in order to avoid being dragged into the Nazi propaganda machine. They were bypassing some topics, resorting to allegories and ambiguities, and making use of concealed irony. In the end of the study, the author follows the fates of those who took part in the trip to Germany and the Netherlands, pondering, in a more general manner, fuzzy boundaries and dilemmas of guilt and collaboration in a totalitarian regime. Attached to the article are short biographies of all thirty-five participants in the trip.

Keywords / Klíčová slova:

Czechoslovakia; Protectorate of Bohemia and Moravia; Third Reich; Czech culture; intellectuals; Nazi propaganda; collaboration
Československo; Protektorát Čechy a Morava; Třetí říše; česká kultura; intelektuálové; nacistická propaganda; kolaborace